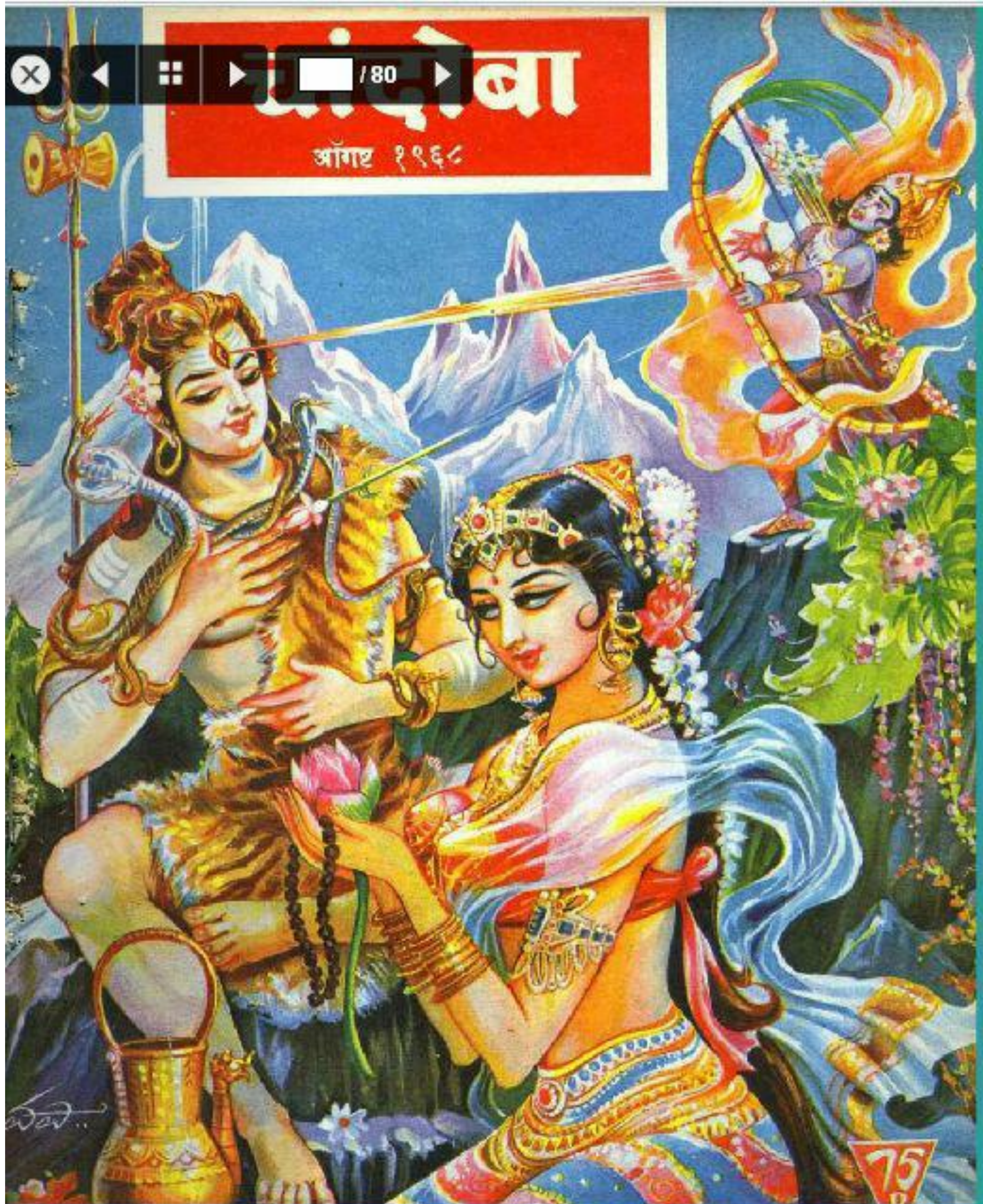

/ 80
ऑगष्ट १९६८
75

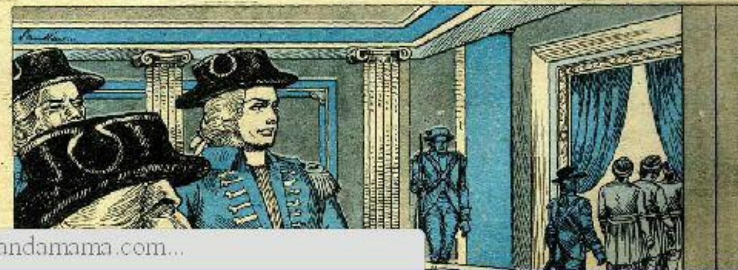

परसोजीचा एक नातेवाईक अप्पासाहेब ह्याच्या मनात राज प्रतिनिधी होण्याची महत्वाकांक्षा होती. इंग्रजांनी नागपुरची संधी करून त्याची ती इच्छा पूर्ण केली आणि त्याला आपला दोस्त करून घेतले.

अशा तऱ्हेने इंग्रजांच्या पूर्ण आहारी जाणे मराठ्यांना आवडले नाही. त्यांच्या मनात पेशव्यांसारखेच विचार घोळू लागले. शिद्यांनी ज्या दिवशीं इंग्रजांशी केलेल्या संधीपत्रावर सही केली त्याच दिवशी पेशव्यांनी ब्रिटीश रेसीडेन्सीला आग लावून तिचा ध्वंस केला. नंतर २७००० सैन्यानिशी खडकी जवळ इंग्रजांच्या २८०० सैन्याशी युद्ध करून त्यात हारले. नागपूर येथे अप्पासाहेबांनी इंग्रजांशी युद्ध केले व २७ नोव्हेंबर १८१७ रोजी त्यांचा सिताबर्डी येथे पराभव झाली. यशवंतरावांचा मुलगा द्वितीय मल्हारराव होळकर याने इंग्रजांशी युद्ध केले व एका महिन्याच्या आत महीदपूर येथे त्याला हार मानावी लागली. अप्पासाहेब पंजाबकडे व तेथून जोधपूर येथे पळाला आणि १८४० मध्ये मरण पावला. नर्मदेच्या उत्तरे कडील सर्व प्रदेश इंग्रजांच्या प्रभुत्वाखाली आला. ७ जानेवारी १८१८ या रोजी होळकरांनी मंदोसर नजीक इंग्रजांशी संधी करून घेतली.

मराठा पदपादशाहीचे चिन्ह म्हणून जी पेशवाई होती ती रद्द झाली. त्यापूर्वी दुसरा बाजीराव इंग्रजांशी दोन वेळ युद्ध करून हारला. इंग्रजांनी त्याला दरवर्षी ६ लक्ष रुपये पेन्शन देऊन कानपूर नजीक पिठूर गांवी पाठविले. त्र्यंबकजी चुनारच्या किल्लयात आमरण शिक्षा भोगू लागला. सातारा येथील छोट्या राज्याचा अधिपती म्हणून छत्रपती शिवाजी महाराजांचा एक वंशज प्रतापसिंह याची नेमणूक झाली.

अशा तऱ्हेने भारतांत ब्रिटीशांची अपार सत्ता वाढली.

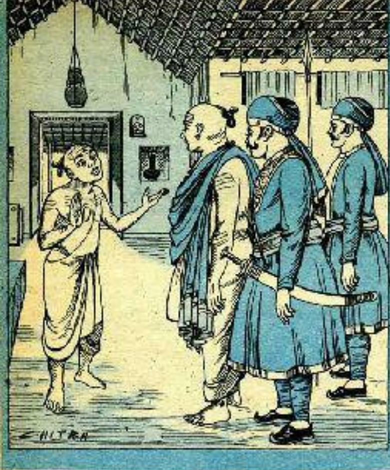
कोलाहल पंडित

दक्षिणेकडील एका राज्याच्या गादीवर एक राजा राज्य करीत असे. तो गुणग्राहक होता. त्याच्या दरबारात अनेक कवि, विद्वान, गायक वगैरेंना आदराचे स्थान प्राप्त होते.

राजाची मर्जी कोलाहल पंडित नावाच्या एका विद्वानावर थोडी जास्त होती. कोणी त्याच्या मर्जीविरुद्ध काही करावयास धजत नसे. कारण तो जे करी स्वतः राजादेखील त्याचे अनुमोदनच करी. राजाचे पाठबळ असल्यावर आणखी काय पाहिजे. कोलाहल पंडिताचा धाकदपटशा वाढत गेला. कोलाहल पंडिताला पैशाची गरज पडली की राजधानीतल्या वाटेल त्या नागरिकाकडे तो आपल्या शिष्याला चिट्ठी लिहून देऊन पाठवी. चिट्ठी मिळाल्याबरोबर, ज्याच्या नांवी चिट्ठी असे तो पैसे देऊन मोकळा होई. एकदा कोलाहल पंडिताने एका ब्राह्मणाच्या नावी एक चिट्ठी लिहून आपल्या शिष्याला त्याच्या घरी पाठविले.

तो शिष्य आला तेव्हां त्या ब्राह्मणाचा एक शिष्य बाहेर ओटीवर बसून वेदाध्ययन करीत होता. कोलाहल पंडिताच्या शिष्याने आपल्या गुरूने दिलेली चिट्ठी त्या ब्राह्मणाच्या शिष्याला दिली. ती चिट्ठी वाचल्यावर त्या शिष्याला भयंकर राग आला व त्याने चिट्ठी फाडून कागदाचे तुकडे कोलाहलच्या शिष्याच्या तोंडावर टाकले. अणि म्हणाला–"आपल्या गुरुवर्यांना जाऊन सांग, असला मूर्खपणा आमच्या जवळ नाही चालणार आणि तुलापण सांगतो, असली कामे तू स्वतः करू लागलास तर........" असे म्हणत तो कोलाहल पंडिताच्या शिष्याला मारायला धावला.

श्री. दा. म. बोडस

कोलाहलच्या शिष्याने तेथून पाय काढून स्वतःचा बचाव केला आणि गुरूकडे जाऊन त्याचा जसा सत्कार झाला त्याचे तिखटमीठ लावून वर्णन केले.

अधिकारमदाने मातलेले कोलाहल पंडिताचे डोके जास्तच भडकले. त्याने त्या ब्राह्मणाविरुद्ध राजाकडे फिर्याद केली. राजाने-तत्क्षण त्या ब्राह्मणाला बोलावून आणावयास शिपाई पाठविले.

त्या ब्राह्मणाला फार आश्चर्य वाटले. तो घरी नसतांना घडलेली गोष्ट त्याला माहीत नव्हती. म्हणून शिष्याने जे घडले ते सर्व जसेच्या तसे सांगून गुरूजवळ क्षमा मागितली आणि राजाच्या शिपायांना म्हणाला–"हे पहा, या फिर्यादीशी आमच्या गुरुवर्यांचा काही संबंध नाही. या सर्वाला जबाबदार त्यांचा शिष्य मी आहे. मला घेऊन चला राजा कडे."

तो राज दरबारी गेल्यावर राजाने त्याला विचारले–"तुझ्या विरुद्ध कोलाहल पंडिताने फिर्याद केली आहे, त्याविषयी तुझे काय म्हणणे आहे?"

ब्राह्मणाचा शिष्य म्हणाला–"महाराज! मी सर्व समजून उमजून केले आहे. पाहिजे तर आपण त्यांच्या व माझ्या बुद्धिमतेची परीक्षा घेऊन पहावी."

राजा ने विचार केला, पाहू तर या गंमत, कोलाहल पंडिताला वाटले, बरे झाले. विचारू तर दे त्याला. काय विचारावयाचे आहे ते. तो हारला म्हणजे खोड मोडेल अशी शिक्षा करता येईल.

राजाने पंडितांची सभा बोलाविली. राजा जरा आतल्या खोलीत गेला. तेथे राजा व राणी यांचा आपसात काही तरी वाद झाला. "मुलगा हुशार दिसतो आहे, बरं का!" राणी म्हणाली. "मुळीच नाही." राजा म्हणाला. ते बाहेर बसून ब्राह्मणाचा शिष्य ऐकत होता.

पंडितांची सभा जमली. पांडित्याची परीक्षा करण्याचा त्या देशात एक प्रघात होता. एकाने विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर दुसऱ्याने पूर्वापार संदर्भानुसार द्यायचे. दुसरा उत्तर देऊ शकला नाही तर प्रश्न करणाऱ्याने त्याचे बरोबर उत्तर काय ते सांगावयाचे. तोपर्यंत जयापजयाचा निर्णय होत नसे.

ब्राह्मणाच्या शिष्याने कोलाहल पंडिताला विचारले–"तुम्ही माझे खंडन करणार की मी तुमचे करू, बोला."

एवढासा पोर माझे खंडन करणार? थट्टा आहे का, असा विचार करून कोलाहल पंडित म्हणाला–"मीच तुझे खंडन करतो!"

"ठीक आहे. तरमग मी म्हणतो त्याचे खंडन तुम्ही करा. पहिली गोष्ट म्हणजे, तुमची आई वन्ध्या स्त्री नव्हती. दुसरी गोष्ट म्हणजे आपले महाराज, एक धर्मात्मा पुरुष होत. आता शेवटची व तिसरी गोष्ट म्हणजे आपल्या राणी सरकार पतिव्रतांना आदर्श आहेत."

त्या तिन्ही गोष्टींचे खंडन करण्याची. कोलाहल पंडितच काय पंडित सभेत कोणाची छाती होती? त्या गोष्टी विचारून परीक्षा घेणाऱ्या मुलाचाच सर्व पंडितांना

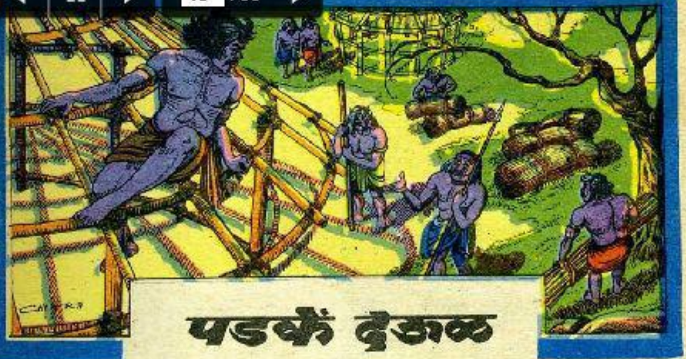
राग आला. चिडक्या स्वरात कोलाहल पंडित ब्राह्मणाच्या शिष्याला म्हणाला– "तूच आपल्या गोष्टीचे खंडन करून दाखव आणि हा जय तुलाच लख लाभो!"

ब्राह्मणाचा शिष्य म्हणाला–"ठीक! मीच, मी म्हटल्याचे खंडन करू म्हणता? बरे तर ऐका! पहली गोष्ट, तुमची आई वन्ध्या स्त्री नव्हती, असे मी म्हणाल्लो होतो. ती एका तऱ्हेने वन्ध्याच होती म्हणाना. तुमच्या सारख्या पापी माणसाचा तिच्या पोटी जन्म होण्यापेक्षा ती वन्ध्या राहिली असती तरच तिला बरे वाटले असते. दुसरी गोष्ट, महाराज धर्मात्मा आहेत, मी म्हणालो. पण खरोखर पाहिले तर नाहीत. ते धर्मात्मा असते तर तुमच्या सारख्या दुरात्म्याला स्वेच्छाचार करू दिला असता का त्यांनी? तिसरी गोष्ट, आपल्या राणी सरकार पतिव्रतांना आदर्श आहेत, मी म्हणालो. पण पतिव्रतांच्या लक्षणांपैकी एक गोष्टीची उणीव दिसून आली त्यांच्यात. आजच्या या परीक्षेत मी हारणार असे महाराज म्हणाले. पण राणी सरकार म्हणाल्या मी जिंकणार. त्या म्हणाल्या तेच शेवटी खरे ठरले. मी जिंकलो व तुम्ही हारलात."

थोडा वेळ सभेत कोणाच्या तोंडावाटे शब्द उमटत नव्हता. मुलाचे म्हणणे कोणी खोडू शकला नाही. महाराज न्यायी होते. म्हणून ते सिंहासनावरून उतरून खाली येऊन ब्राह्मणाच्या शिष्याची पाठ थोपटून म्हणाले–"मुला! आज, तू माझे डोळे उघडलेस. माझ्या राज्यात माझा एक दरबारी पंडित माझे पाठबळ मिळाल्याने इतके अत्याचार करीत असेल याची कल्पना मला स्वप्नात देखील नव्हती.

राजाने ब्राह्मणाच्या शिष्याचा यथोचित सत्कार केला आणि कोलाहल पंडिताला आपल्या दरबारातून काढून टाकले.

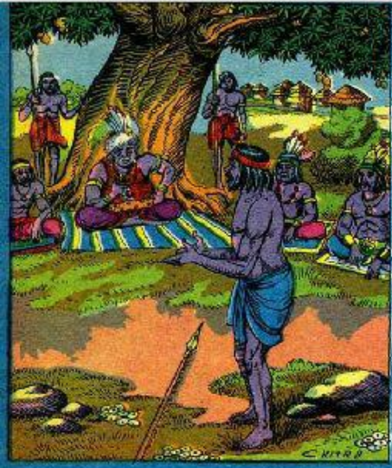
पडकें देऊळ

[६]

[त्या राक्षसी बाहुल्याच्या हातून निसटून शिखीमुख व विक्रमकेसरी डोंगरातील गुहांकडे निघाले तेव्हां गाय गावचे धान्य नागजातीचे म्हणून लोक लुटून नेत असल्याचे त्या गावच्या एका शबराने येऊन सांगितले. दोघे त्या गांवी आले. लट्ठूसिंह शिखीमुखला पाहून भाला उगारून त्याच्या अंगावर धावला.—पुढे.]

डोंगराळ प्रदेशात शिखीमुख व विक्रमकेसरी यांना भेटलेला शबर जातीचा गांवकरी जोराने धावत शबरांच्या वस्तीत येऊन पोचला. त्यावेळी गांवकरी जळून गेलेल्या आपल्या झोपड्या पुन्हा शाकारून उभ्या करीत होते. प्रत्येकाच्या तोंडावर त्यावेळी राग व आवेश आणि त्याच बरोबर दुःख पण स्पष्ट दिसत होते. पण हिंमत मात्र खचलेली मुळीच दिसत नव्हती.

गाय गांवचा गांवकरी नवीन बांधून तयार झालेल्या एका झोपडी समोर उभा राहून मोठ्याने शबर मातेचा जयघोष करून म्हणाला–"मी गाय गांवचा शबर आहे. गावचा नायक जिवाजी यांचे घर कोठे आहे? नाग जातीच्या लोकांनी आमच्या गांवावर स्वारी केली आहे व धान्य लुटून नेत आहेत. तुमच्या गावाची मदत मिळेल म्हणून मी आलो आहे.

तुमच्या नायकाचा मुलगा व त्याचा एक मित्र पुढे गेले आहेत."

त्याचा आवाज ऐकून एक मध्यम वयाचा मनुष्य पुढे आला. तो त्या वेळी आपले झोंपडे शाकारीत होता. त्याच्या हातात दोऱ्या व काठ्या होत्या. त्या त्याने खाली टाकल्या व म्हणाला–"मरणाच्या वेळी असे हळू व गोड शब्दात बोलतात होय रे? चल लवकर. रात्रीं आमच्या झोपड्यांना त्याच दुष्टांनी आग लावली. त्यांचाच शोध काढण्यासाठी आमच्या नायकाचा मुलगा शिखीमुख सारे रान रात्रभर पालथे घालीत फिरत आहे. आमचा नायक जिवाजी याला लवकर या सर्व गोष्टीची माहिती दिली पाहिजे की दुष्ट लट्ठूसिंह तुमच्या गावात शिरून लुटालूट करीत आहे.

ते दोघे जिवाजीच्या घरी पोचले तेव्हां जिवाजी आपल्या घरासमोरच्या आंब्याच्या झाडाखाली बसून गावकरांशी काही तरी बोलण्यात गर्क होता. गायगांवच्या त्या शबराने विजाजीला नमस्कार केला आणि येण्याचे कारण सांगितले आणि शिखीमुख व एक तरुण गायगावला हिंमत करून गेले आहेत.

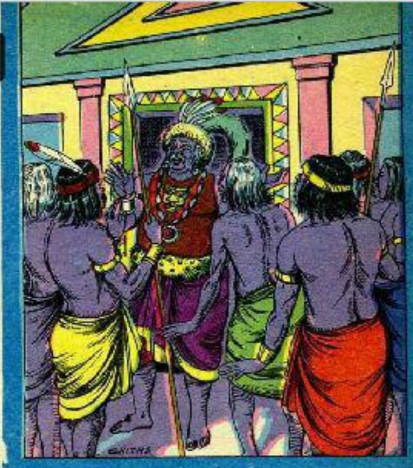
ते ऐकून जिवाजी उभा राहाला व म्हणाला–"शिखी व विक्रमकेसरी त्या गावी एकटे गेले आहेत. हे त्यांनी दुःसाहसच केले आहे. मी लट्ठूसिंहला चांगला ओळखतो. तो पहिल्या नंबरचा दुष्ट व पाजी आहे. त्याने पडक्या देवळाच्या पुजाऱ्याशी दोस्ती केली आहे. आपण सर्वांनी मिळून त्या दोघांचा नाश केला पाहिजे. आपल्या वस्तीतल्या दहावीस तरुणांना लवकर बोलावून घेऊन या."

जिवाजीने विचार करण्यात जास्त वेळ घालवला नाही. अशा अनेक प्रसंगी तो शांतचित्तच रहात असे. तरी मुलाने दाखविलेल्या दुःसाहसाबद्दल त्याला काळजी वाटत होती.

एक मध्यम वयाचा मनुष्य आपल्या झोपडीत गेला व एक ढोलके आणून जोराने वाजवू लागला. दोन तीन मिनिटात त्या वस्तीतले सर्व तरुण आपापले भाले व बरच्या घेऊन हजर झाले. त्यांच्यापैकी पंचवीस जणाना निवडून जिवाजीने एका बाजूला उभे केले. आणि म्हणाला–"हे पहा, ह्या गायगावच्या माणसाबरोबर जा. वाटेत लट्ठूसिंहच्या अनुयायांपैकी लोक भेटले तर त्यांच्या बरोबर मारामारी करण्यात वेळ घालवू नका. सरळ गायगावी जा. तुम्ही पुढे व्हा, मी पाठीमागून येतोच आहे."

गायगावचा मनुष्य पुढे वाट दाखवायला जाऊ लागला व त्याच्या पाठी मागून शबर तरुण धावत निघाले. ते गेल्यानंतर थोड्या वेळाने जिवाजी घरात गेला. एका शबर नायकाला साजेल अशा पोशाख करून व जंगली पक्ष्यांची पिसे खोचलले शिरस्त्राण धारण करून बाहेर आला.

तोपर्यंत जिवाजीच्या घरासमोर वस्तीचे सर्व लोक जमा झाले होते. जिवाजी त्यांना म्हणाला–"मी परत येईपर्यंत तुम्ही सर्वांनी सावधगिरी बाळगा. लट्ठूसिंहला

धान्य हवे आहे, पण पडक्या देवळाच्या पुजाऱ्याला माझ्या जवळच्या ताडपत्रांचा ग्रंथ हवा आहे. मी घरी नाही असे पाहून तो कदाचित गावावर व माझ्या घरावर हल्ला करील. सावध रहा!"

"आणखी एक गोष्ट सांगून ठेवतो, त्याला अद्भुत शक्तीवाला व अग्निवृष्टी करणारा एक तिसरा डोळा आहे. तो डोळा उघडून तो सर्वांना भस्म करून टाकील." गर्दीतला एक मनुष्य म्हणाला.

ते बोलणारा कोण हे बघण्यासाठी जिवाजीने एकदां सर्वांकडे करड्या नजरेने पाहिले. पण कोण हे ओळखू शकला नाही.

तेव्हां करड्या, आवाजात म्हणाला– "आपल्या वस्तीतले एकदोघे तरी त्या पुजाऱ्याच्या अंगात अद्‌भुत शक्ती आहे असे मानणारे दिसत आहेत. खरोखरी ही आश्चर्याची गोष्ट आहे. पण लक्षात ठेवा त्याचे पैसे खाऊन असल्या खोट्या अफवा पसरविणाऱ्य लोकांच्या बोलण्यावर मुळीच विश्वास करू नका."

त्यानंतर, जिवाजी वस्तीच्या काही लोकांना बरोबर घेऊन गायगावकडे निघाला. जंगलात काही अंतर चालून गेल्यावर ते डोंगराळ प्रदेशात पोचले. तेथे वाटेत त्यांना ते तुटून पडलेले राक्षसी बाहुले दिसले. ते पाहून जिवाजीला व त्याच्या अनुयायांना आश्चर्य वाटले. काहीना त्याची भीती पण वाटली.

त्या शबरांपैकी एकाने जमिनीवर पडलेला त्रिशूल उचलून सरळ उभा केला. त्याला लागलेले रक्त पाहिले व जिवाजी जवळ जाऊन म्हणाला–"हा त्रिशूळ कांस्याचा आहे. आपल्या या प्रदेशात या धातूची वस्तू आढळणे शक्य नाही. याला लागलेले रक्त मनुष्याचे नसून जनावराचे दिसते आहे."

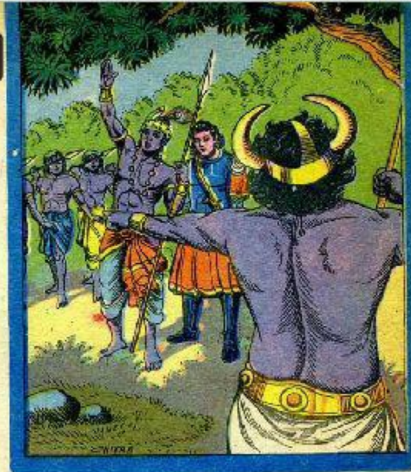
जिवाजीने त्रिशूल हातात घेऊन पाहिला व म्हणाला–"तू म्हणतो आहेस ते बरोबर आहे. मी ऐन उमेदीत आपले धनी विक्रम-केसरी यांच्या बरोबर हिमालय पर्वताच्या दऱ्या खोऱ्यात गेलो होतो तेव्हां तेथले लोक या धातूच्या वस्तूच वापरत असतांना मी पाहिलेले आठवते मला." काही वेळ गप्प राहून तो पुन्हा म्हणाला–"बरे तर चला, जास्त वेळ घालवणे बरोबर होणार नाही." असे म्हणत तो पुढे निघाला.

ज्याने त्रिशूल जिवाजीच्या हातात उचलून दिला होता त्या शबराने विचारले–"धनी! हा त्रिशूल पडक्या देवळाच्या पुजाऱ्याचा असेल असे वाटते का तुम्हांला? तो पुजारी पण हिमालयाच्या दऱ्या खोऱ्यातूनच आला आहे, नाही का?"

"त्याच्या बोलण्यावर कसा काय विश्वास करावयाचा? पुजाऱ्याचे काय तो सहस्रावधी वर्षे झाली, हे काम करीत आला आहे, अशा गप्पा सांगतो. म्हणे, त्याला तिसरा डोळा आहे व त्याला वाटेल तेव्हा तो अदृश्य होऊ शकतो. यात काही तरी लबाडी व लुच्चे गिरी आहे. त्याला पकडल्यावरच आपल्याला खरेखोटे काय ते कळेल. प्रथम आपण गायगावला पोचले पाहिजे. पुढे गेलेले लोक आतापर्यंत पोचले असणार." जिवाजी म्हणाला.

जिवाजीला वाटले ते बरोबर होते. आपल्या नायकाचा बहाद्दर मुलगा संकटात सापडल्याचे त्यांना कळले होते. म्हणून ते पळतच गायगावपर्यंत गेले. त्या शबर जातीच्या वाटाड्याने त्यांना सरळ गावात लट्ठूसिंह जेथे धान्य लुटीत होता सरळ तेथे नेले.

त्याच वेळी लट्ठूसिंह मिशावर ताव देत शिखीमुखच्या अंगावर धावून येत होता. शिखीमुख आता भाला फेकणार त्याच वेळी लठ्ठूसिंहाची दृष्टी नुकत्याच आलेल्या शबर जातीच्या लोकांवर पडली. त्यांच्या सर्वांच्या हातात शस्त्रे होती व ते सुद्धा हल्ला करायला तयार होते.

लट्ठूसिंह त्यांना पाहून म्हणाला–"हा विश्वासघात आहे. तू मला द्वन्द्व युद्धाला आह्वान केले होतेस. आता हे सर्व माझ्यावर हल्ला करायला तयार होऊन आलेले दिसत आहेत." असे म्हणत त्याने शबर लोकांकडे बोट दाखविले.

शिखीमुख व त्याच्या जवळून थोड्याच अंतरावर उभा असलेला विक्रम केसरी दोघांनी चकित होऊन मागे वळून पाहिले. गाय गावच्या तरुणाबरोबर शबर वस्तीचे सुमारे पंचवीसवीर भाले घेऊन येत असलेले दिसले. शिखीमुखने त्यांना हाताने खूण करून जागच्या जागी थांबायला

सांगितले व म्हणाला—"मी व लट्ठूसिह आपापली शक्ती आजमावून पहात आहो."

शबरलोक शिखीमुखच्या सांगण्याला मान देऊन जागच्या जागी उभे राहाले. शिखीमुख सिंहासारखा हुंकार करीत म्हणाला—"लट्ठूसिह! आहेस ना तयार?" आणि एक पाऊल पुढे टाकले. पण लट्ठूसिह एक पाऊल मागे सरकून म्हणाला—"तू स्वतःच्या रक्षणासाठी गांवकऱ्यांना घेऊन आला आहेस आणि मला द्वंद्व युद्धाला आह्वान करीत आहेस. आज तू एकटा आलास तर नक्कीच माझ्या हातून मरशील. पण नंतर हे सर्व शबर माझ्यावर हल्ला करून माझे लचके तोडून मला खातील."

"कोण कोणाला ठार करतो हे थोड्या वेळात ठरेल. या सर्व गप्पा सोड. पाहिजे तर तू आपल्या सर्व अनुयायांना मदतीला बोलाव." शिखीमुख म्हणाला.

लगेच लट्ठूसिहने टाळ्या वाजवून ओरडून आपल्या अनुयायांना बोलाविले. गांवभर पसरलेले त्याचे अनुयायी धावत आले. त्यांना त्याने जे सांगायचे ते सांगितले व ते धान्यांच्या कणग्याआड जाऊन उभे राहाले. शिखीमुखच्या लोकांनी हल्ला केलाच तर स्वरक्षणार्थ धावून यायला त्याने समजावून सांगितले होते.

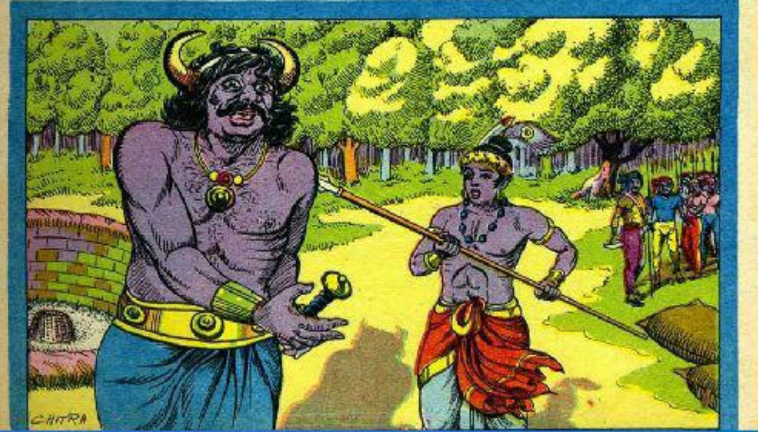
त्यानंतर शिखीमुख व लट्ठूसिह यांचे द्वन्द्व युद्ध सुरू झाले. लट्ठूसिहचे वार चालू होते. पण शिखीमुख स्वतःचा बचाव करीत लट्ठूसिहला मागे रेटीत चालला होता. धान्य ठेवण्यासाठी जमिनीत खड्डे खणून ठेवलेले होते. त्यांच्या जवळ लट्ठूसिहला रेटीत शिखीमुख घेऊन आला. त्यात त्याचा हेतू एवढाच होता की स्वतः दमून जाण्या पेक्षा लट्ठूसिह चांगला दमून गेला की नव्या दमाने त्याच्यावर वार करून त्याला ठार करावयाचा.

लट्ठूसिहला आपला डाव फसल्यासारखे वाटले. त्या तरुण शबराला पांच मिनटात लोळविण्याचा त्याचा बेत फसला. कारण त्याला वाटले होते तसा त्याचा शत्रू पोरकट दिसत नव्हता. शिखीमुख तर सिंहा सारखा स्वतःचा बचाव करीत लट्ठूसिहाला रेटीत पुढे येत होता.

परंतु आपण अजून दमलो नाही हे दाखविण्यासाठी लट्ठूसिह शिखीमुखला म्हणाला—"भित्ऱ्या! पळपुट्या माझ्याशी द्वंद्व युद्धाला आला आहेस नाही का?"

"लट्ठूसिह! अरे, कशाला या फुकटाच्या गप्पा? एका जागी थोडा वेळ रहा की उभा." असे म्हणत त्याने भाला दोन्ही हातांनी जोराने उचलून लट्ठूसिहच्या भाल्यावर फेकला. लट्ठूसिहचा भाला तुटून दूर जाऊन पडला. लट्ठूसिह भाला घेण्यासाठी मागे वळणार एवढ्यात शिखीमुखने त्याच्या बाहूवर भाल्याचे टोक ठेवले व म्हणाला—"बोल! मानतोस, हारलास म्हणून? तुला मी जीवदान द्यायला तयार आहे."

"एका शबराजवळ मी जीवदान मागणार होय?" असे म्हणत त्याने आपल्या उजव्या हातावर टेकलेले शिखीमुखच्या भाल्याचे टोक डाव्या हाताने फेकून देऊन कमरेचा खंजीर काढला व शिखीमुखच्या अंगावर

झडप मारल्यासारखी उडी मारली. पण शिखीमुख एक पाऊल मागे सरकला. म्हणून खंजीराचा वार चुकला. त्याने लट्ठूसिहच्या उजव्या हातांत आपला भाला भोसकला आणि लट्ठूसिहच्या डाव्या पायाला इतक्या जोराने लाथ मारली की लट्ठूसिह 'ओय ओय!' करून जोराने ओरडला. त्याच्या हातातला खंजीर जमिनीवर पडला. शिखीमुखची लाथ त्याच्या गुडघ्याला लागली होती. त्याची कळ असह्य होऊन तो जमिनीवर गडबडा लोळत धान्य साठवण्यासाठी जमिनीत करून ठेवलेल्या एका खड्ड्यात जाऊन पडला.

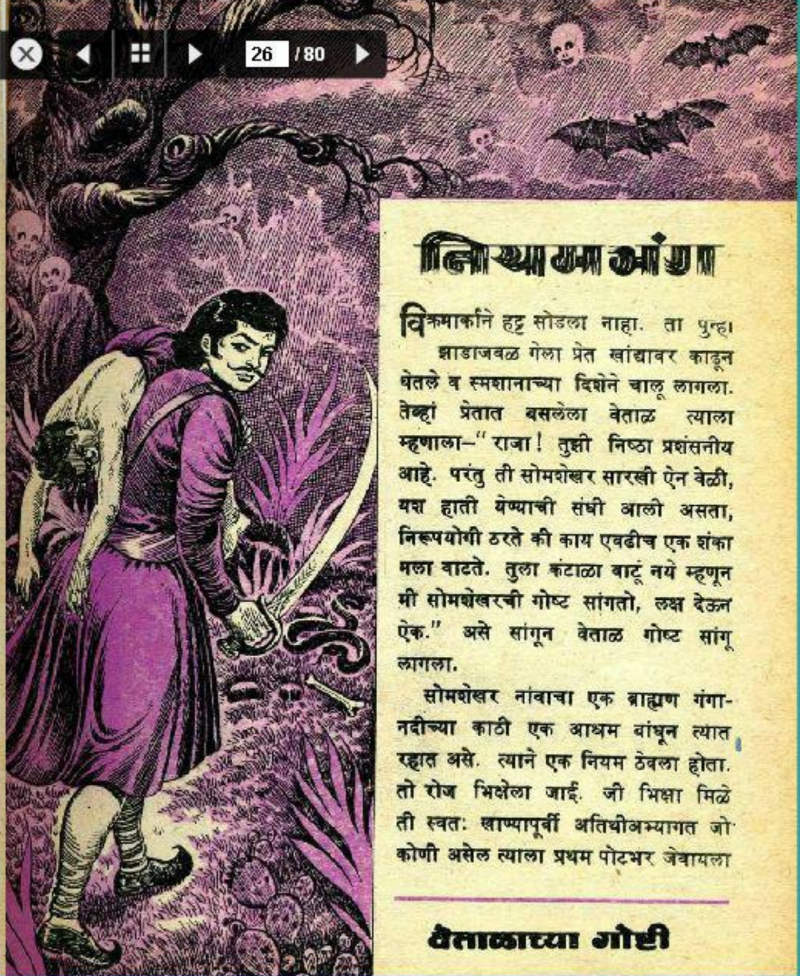
ते पाहून त्याचे अनुयायी घाबरून गेले. दोघे तिघे पळून जाऊ लागले. पण त्यांच्या पैकी एक जण आपला भाला वर करून म्हणाला–"लट्ठूसिहानंतर नागजातीचा नायक मी आहे. शिखीमुख व त्याच्या अनुयांयांचा मी एका क्षणात संहार करतो. या, असे पळता काय?" असे म्हणत तो आपल्या अनुयायांसह शिखीमुखवर धावून आला.

शिखीमुखने प्रसंग ओळखला आणि आपल्या अनुयायांना सावध केले. विक्रमकेसरी त्या सर्वांना घेऊन नागजातीच्या लोकांशी युद्धाला तयार झाला. आता मारामारी होणार व भयंकर दृश्य पहायला मिळणार असा प्रसंग होता. पण तितक्यात त्यांना जिवाजीची आरोळी ऐकू आली– "अरे, फुकटचे रक्त कां सांडता? लट्ठूसिहाच्या अनुयायांनी निमूटपणे हातांतली शस्त्रे जमिनीवर टाकावी."

लट्ठूसिहाच्या अनुयायांनी मागे वळून पाहिले. मागून दहावीस शबर व समोरून वीस पंचवीस शबर. आतां काय करायचे, हा प्रश्न त्यांच्या समोर होता. शस्त्रे टाकायची की शूरासारखे युद्ध करून मृत्यूला मिठी मारावयाची.

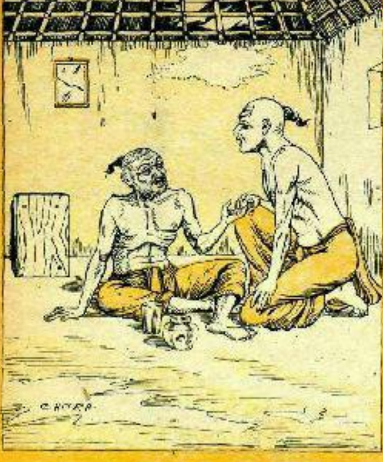
(पुढील गोष्ट पुढील अंकी)

विक्रमार्कने हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुझी निष्ठा प्रशंसनीय आहे. परंतु ती सोमशेखर सारखी ऐन वेळी, यश हाती येण्याची संधी आली असता, निरूपयोगी ठरते की काय एवढीच एक शंका मला वाटते. तुला कंटाळा वाटू नये म्हणून मी सोमशेखरची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सोमशेखर नांवाचा एक ब्राह्मण गंगा-नदीच्या काठी एक आश्रम बांधून त्यात रहात असे. त्याने एक नियम ठेवला होता. तो रोज भिक्षेला जाई. जी भिक्षा मिळे ती स्वतः खाण्यापूर्वी अतिथीअभ्यागत जो कोणी असेल त्याला प्रथम पोटभर जेवायला

वाढी. काही उरले तर ते स्वत: खाई. काही उरले नाही तर गंगेचे पाणी पिऊन त्यावर तेवढा दिवस घालवी. आणखी काही करत असो किंवा नसो, एवढा नियम मात्र तो चुकल्याशिवाय पाळीत असे.

एकदा दुष्काळ पडला. त्याला मिळणारी भिक्षा कमी होऊ लागली व अतिथी-अभ्यागतांची संख्या वाढू लागली. परंतु त्याने आपला नियम कधी मोडला नाही.

अशा दुष्काळाच्या काळात तो एकदा भिक्षेला निघाला असता एक उपाशी मनुष्य समोर भोवळ येऊन पडलेला त्याला दिसला. सोमशेखरने त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडून तो शुद्धीवर आल्यावर त्याला आपल्या आश्रमात नेले व प्यायला पाणी देऊन विचारले–"कोण तुम्ही, असे एकदम बेशुद्ध होऊन कसे काय पडलात?"

"पोटात अन्न जाऊन किती दिवस झाले हे त्या एकट्या परमेश्वराला माहीत, उन्हाची वेळ, भुकेने जीव कासावीस. भोंवळ येऊन पडलो, एवढ्यावर भागले." तो मनुष्य म्हणाला.

"तुम्ही माझ्या आश्रमात विश्रांती घ्या, मी भिक्षेला जातो आहे, आल्यावर तुम्हांला जेवायला वाढतो." असे सांगून सोमशेखर निघून गेला. परंतु, काय पण आश्चर्य दुपार? होऊन गेली तरी त्याला एक शीत देखील भिक्षेत मिळाले नाही. घरी एक अतिथीला जेवायला थांब म्हणून सांगून तो निघाला होता. रिकाम्या हाताने घरी जाऊन त्याला जेवायला वाढले नाही तर जो अपमान होईल त्यापेक्षा जीव देणे बरे, असे त्याला वाटले. म्हणून त्याने गंगेत उडी टाकली.

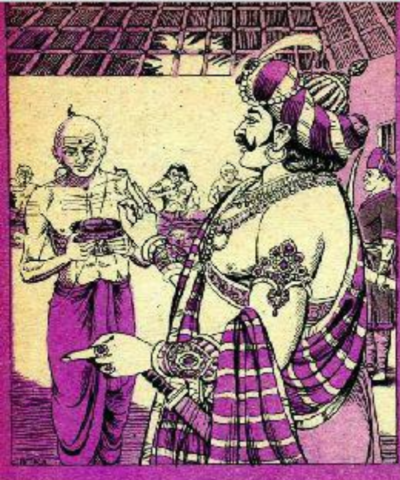
परंतु त्याला मरण आले नाही. त्याला समोर एक देवी दिसली. ती म्हणाली–"मी गंगानदी आहे. तू असा जीव द्यायला कां निघालास?"

सोमशेखर हात जोडून म्हणाला–"माते! मी आजवर भिक्षा मागून अतिथी अभ्यागतांना जेवायला वाढून नंतर उरलेले खाण्याचा नियम आजवर पाळीत आलो. माझ्या घरी एक अतिथी माझी वाट पहात आहे. परंतु आज माझ्या दुर्दैवाने एक शीत देखील मिळाले नाही. नियम मोडण्यापेक्षा मरण बरे असे मला वाटले."

"बाळ! चिंता करण्याचे कारण नाही. मी हे पात्र देते. ते घेऊन जा. आपल्या पाहुण्याला पोटभर जेवण वाढ. हे अक्षयपात्र आहे. किती पाहुणे आले तरी त्यांना पुरेसे अन्न या पात्रात तुला मिळेल. परंतु तुला स्वत:च्या पोटाला हे उपयोगी पडणार नाही. आजवर तू भिक्षा मागून आपला उदर निर्वाह चालविलास तसाच पुढे तुला चालवावा लागेल. मात्र तुला खायला असो किंवा नसो, हे पात्र असल्यावर तुझा नियम मोडणार नाही." असे सांगून गंगेने ते अक्षयपात्र त्याला दिले आणि अंतर्धान पावली.

सोमशेखरला अत्यानंद झाला. अक्षयपात्र घेऊन तो घरी आला. आपल्या पाहुण्यासमोर ते पात्र त्याने उघडे केले. त्याच्या पाहुण्याला पोटभर षडरस भोजन मिळाले. कित्येक दिवसाचा उपाशी तो पाहुणा सोमशेखरचे आभार मानन निघून गेला.

गंगेने दिलेले पात्र सोमशेखरने आपल्या समोर पण उपडे करून पाहिले, परंतु त्यांतून काही आले नाही. म्हणून त्याच्याजवळ अक्षयपात्र असून ही त्याला त्यादिवशी उपास काढावा लागला.

परंतु त्याने ती गोष्ट मनाला लावून घेतली नाही. तो स्वतःच्या पोटाला लागेल तेवढीच भिक्षा मागून आणू लागला. त्याच्याकडे किती पाहुणे आले तरी त्याला काळजी करण्याचे कारण उरले नाही. त्याची कीर्ती देशोदेशी पसरली.

सोमशेखरच्या अन्नदानाचे वृत्त ऐकून त्याला भेटायला देशाचा राजा आला. अक्षयपात्राचा महिमा राजाने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिला. सोमशेखरशिवाय इतर कोणाच्या हाती ते पात्र असेल तर निरुपयोगी ठरते व सोमशेखरला स्वतःच्यासाठी त्याचा काही उपयोग नाही हे देखील राजाला कळले.

राजा म्हणाला-"तू इतक्या लोकांना अन्नदान करतोस पण तुला स्वतःच्या पोटासाठी भिक्षा मागावी लागते, हे काही बरोबर दिसत नाही. उद्यांपासून राजवाड्यातून तुझ्यासाठी पंचपक्वान्नाची व्यवस्था मी करून देतो." त्याप्रमाणे राजाने जेवण पाठविण्याची व्यवस्था सुद्धा केली.

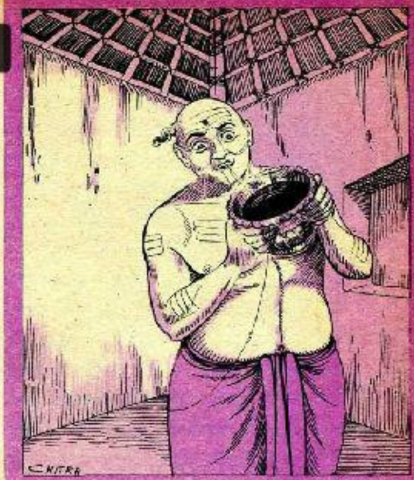
आता सोमशेखरला भिक्षेला जाण्याची गरज उरली नाही. पाहुण्यांना पोटभर जेवायला वाढायला अक्षयपात्र होतेच. त्याच्यासाठी नियमितपणे पंचपक्वानांचे जेवण राजवाड्यातून येत होते.

काही काळ लोटल्यावर सोमशेखरच्या स्वभावात व वागणुकीत फरक पडला. पाहुण्यांना प्रेमाने जेवण वाढण्याच्या कामात त्याला उत्साह वाटेनासा झाला. अतिथी अभ्यागत म्हणून येणारे खरोखरीचे गरीब उपाशी नसून फुकटाचे खायला मिळते म्हणून येणारेच जास्त आहेत उसे त्याला वाटू लागले. त्याचे जेवण झाल्यावर कोणी पाहुणा आला की त्याला राग येऊ लागला. पूर्वी अतिथी अभ्यागत त्याला देवतुल्य वाटत, ते आता भिकारी वाटू लागले. तो त्यांच्यावर राग काढून बोलायला कमी करीत नसे. "माझे हे घर आहे. ज्याला ज्याला यायचे असेल त्याने एकदम यावे. ही काय खाणावळ किंवा धर्मशाळा आहे?" असे तो म्हणे.

म्हणून अतिथी अभ्यागत कमी होऊ लागले. या उलट सोमशेखरचा पाहुण्यांवरचा रागमात्र वाढत गेला. शेवटी कोणी येईनासे झाले. लोक त्याची निंदापण करू लागले.

ही गोष्ट राजाच्या कानावर गेली. त्या ब्राह्मणाजवळ गंगेने दिलेले अक्षयपात्र होते. कष्ट केल्याशिवाय त्याला दोन्ही वेळ जेवायला मिळू लागले. असे असून अतिथी अभ्यागत आल्यावर त्यांच्याशी प्रेमाने वागण्याऐवजी तो असे विचित्र वागू लागला, हे पाहून राजाला आश्चर्य वाटले. याचे कारण काय हे कळावे म्हणून राजा स्वतः त्याच्याकडे गेला.

राजा येत असल्याची गोष्ट त्याला अगोदरच कळली होती. अक्षयपात्राविषयी

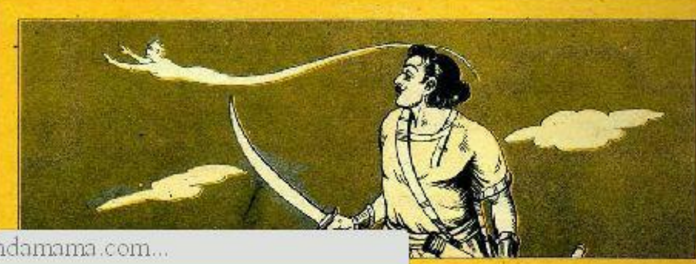
राजा नक्की विचारणार, हे सोमशेखरला माहीत होते. परंतु त्या पात्राचा उपयोग करून पुष्कळ दिवस झाले होते. त्याने पात्र उघडून पाहिले तर त्यावर घाण व पुटे साचलेली होती. ते स्वच्छ घासून पुसून आणण्यासाठी तो गंगेवर गेला. त्याने ते गंगेत बुडविले मात्र, कोणीतरी ते ओढल्यासारखे त्याला भासले आणि ते पात्र पाण्यात बुडाले. किती हुडकून पाहिले पण ते त्याला सापडले नाही.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला एका गोष्टीचे आश्चर्य वाटते की ज्या सोमशेखरला स्वतःच्या पोटा पुरेसे

देखील अन्न मिळत नसे आणि तरी सुद्धा तो अन्नदान केल्याशिवाय जेवत नसे, तो स्वतःच्या पोटाची काळजी नसताना आणि येतील तितक्या अतिथी अभ्यागतांना पोटभर वाढण्यास अक्षयपात्र असतांना त्यांच्याकडे असे दुर्लक्ष किंवा उपेक्षाभाव कां दाखवू लागला? त्याचे व्रत चालू ठेवायला अनुकूल परिस्थिती होती, नव्हे का? या प्रश्नाचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"उपासमार ज्याची होते त्यालाच उपाशी माणसाबद्दल कळकळ वाटते. म्हणूनच त्याला ज्यावेळी भिक्षा मागावी लागे त्यावेळी अतिथी अभ्यागतांना जेवायला वाढण्याची बुद्धी पण झाली. अतिथी अभ्यागत त्याच्या सारखेच गरीब व बरोबरीचे त्याला वाटत होते. अक्षयपात्र मिळाल्यानंतर सुद्धा त्याला उपासमार म्हणजे काय हे कळत होते. परंतु राजाने सोमशेखरच्या पोटा पाण्याची व्यवस्था करून दिल्यावर त्याच्या मनात भुकेची किंमत कमी झाली. म्हणून उपाशी लोकांविषयीचा आदर त्याच्या मनात कमी होत गेला. अतिथी अभ्यागत आपल्याहून हलक्या प्रतीचे लोक आहेत. त्यांची सेवा आपण करावी हे त्याला आवडेना. त्यात त्याला कमी पणा वाटू लागला. म्हणून तो आपल्या अतिथी अभ्यागतांचा अपमान करू लागला. अर्थात त्यांनी येणेच सोडून दिले. अशा तऱ्हेने अक्षयपात्र व राजाने पोटा पाण्याची करून दिलेली व्यवस्था ही अनुकूल परिस्थिती असून ही त्याच्या अहिताची ठरली."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ पुन्हा प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

इंद्रजाल

सुंदरगड नामक अरण्यात रमणक नावाचा एक कोल्हा रहात असे. कोल्हा हा मुळातच फार हुशार. त्यात रमणक हा वयाने मोठा होता आणि वयाबरोबर जगाचा अनुभव पण त्याला पुष्कळ होता. म्हणून अरण्यातल्या जनावरांना रमणक हा फार मोठा आधार वाटे.

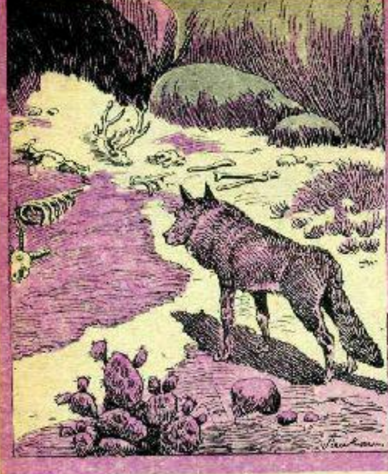
एकदा एकाएकी सिंह गर्जना झाली आणि सारे जंगल भयकंपित झाले. यापुढे अरण्यात निश्चिंतपणे राहाणे अशक्य हे जनावरांनी ओळखले. त्यांना भीती वाटत होती तसे झाले देखील. दुसऱ्या दिवशी सकाळी दोन हरणे व एक जंगली रेडा मेलेला आढळला. त्या दिवशी दुपारी एक ससा व त्याची बायको दोघ मरून पडलेली दिसली. तो आठवडाभर हत्याकांड चालू होते.

त्या अरण्यात विक्रम नावाचा एक सिंह नवीनच येऊन राहू लागला होता व त्याने स्वतःला मृगराज असे जाहीर पण केले होते. त्याने चालू केलेल्या हत्याकांडाचा शेवट व्हावा, या हेतूने सर्व जनावरे रमणकचा सल्ला घेण्यासाठी त्याच्याकडे आली आणि म्हणाली–"कोल्होबा! या मृगराजाच्या अत्याचारांचा शेवट झाला पाहिजे. काय वाटेल ते करून आमचे रक्षण करा."

"घाई करू नका. विचार करून सांगतो." कोल्हा म्हणाला.

"अहो, विचार करायला वेळ कोठे आहे? पाहता पाहता आपण सर्व मरणार आहो." जनावरे म्हणाली.

कोल्हाने थोडे स्मित करून म्हणाला–"हे पहारे, मला एक युक्ती सुचली आहे. कोणी तरी जाऊन मृगराजाला भेटले पाहिजे. तुमच्या पैकी कोण तयार आहे, बोला." परंतु एकाने देखील तोंड उघडले नाही.

"बरे तर सोडा. मीच जाऊन येतो. हो, पण आपले हे मृगराज राहतात कोठे?" कोल्ह्याने विचारले.

जंगली मांजर आपले शेपुट ताठ करून म्हणाले–"घुबडे बसतात त्या वडाच्या झाडानजीक केळघाच्या बागेजवळ एक गुहा आहे पहा, तिच्यात राहतात ते."

कोल्ह्याने सर्वांना निरोप दिला आणि काळोख पडण्याच्या सुमारास पोटभर खाऊन पिऊन आपल्या बिळातून बाहेर पडला. तो वडाच्या झाडापर्यंत पळत गेला. नंतर एकेक पाऊल टाकीत पुढे गेला.

गुहेतून सिंहाच्या घोरण्याचा आवाज बाहेर ऐकू येत होता. गुहेच्या समोर कित्येक जनावरांच्या देहाचे सांगाडे पडले होते. जवळ जवळ सगळेच कोल्ह्याच्या मित्र मंडळी पैकीच होते. काय करावे हे काही ठरविल्याशिवाय कोल्हा आपल्या बिळाकडे परतला.

रात्रभर काय करावे या विचारात त्याचा डोळा म्हणून लागला नाही. पहाटेचा गार-वार सुरू झाल्यावर त्याला एक युक्ति सुचली. टुण् दिशी उडी मारून तो उठून बसला.

पुन्हा संध्याकाळी सर्व जनावरे कोल्ह्याला भेटायला आली. कोल्हा खूष असलेला त्यांना दिसला. म्हणाला–"मित्रहो! उद्यां पासून तुम्हांला कसलीच फिकीर करण्याचे कारण नाही. आपल्या महाराजांवर मी एक इंद्रजाल करून त्यांना वैकुंठलोकी वास करण्यास पाठवणार आहे. उद्या सकाळी तुम्ही सर्वजण इकडे या." असें सांगून कोल्ह्याने सर्व जनावरांना निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सर्व जनावरे आल्यावर कोल्हा गेंड्याला म्हणाला–"हे पहा मित्रा! तुझ्यावरच आज कामाची मुख्य जबाबदारी आहे." गेंड्याने होकारार्थी मान हलविली.

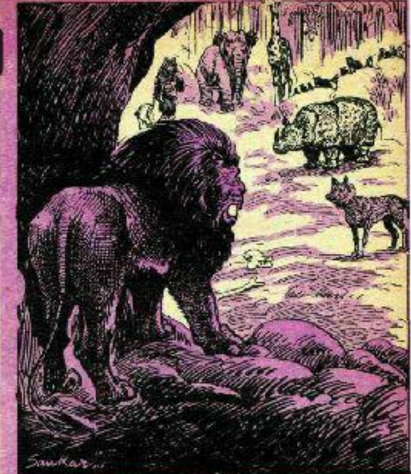
सर्व जनावरे आली तेव्हां सिंहाची झोप मोडली.

"विक्रमसिंह महाराज! बंदगी! आम्ही सर्व जनावरे आपल्या दर्शनासाठी आलो आहो." गेंडा म्हणाला.

"इतके दिवस काय केलेत? पूर्वीच यायला हवे होते." सिंह म्हणाला.

कोल्हा पुढे येऊन बंदगी करून म्हणाला–"काय करणार महाराज, आपणाहून शतपटीने पराक्रमी अशा एक द्विपाद प्राण्याने आम्हांला अडविले. आज त्याचा डोळा चुकवून हिंमत करून आम्ही आलो आहो. तो द्विपाद प्राणी इंद्रजाल करून आपला जीव घेणार आहे म्हणाला. त्या द्विपाद प्राण्याने इंद्रजाल करून सर्व केळी कापून तुकडे करून टाकली आहेत. आणि आता तेच इंद्रजाल करून आपले सुद्धा दोन तुकडे करून टाकणार आहे, म्हणे. आपल्याला ही गोष्ट आधीच कळावी म्हणून आम्ही सर्व आलो आहो."

सिंह जोराने खदखदां हंसून म्हणाला–"इंद्रजाल करून केळी कापून टाकणे काही थट्टा वाटली होय? केळ्यांचे दोन घोस पहा आहेत की नाहीत ते. एक केळे तरी कापलेले आहे का, पाहून घे. पाहिजेतर."

"तो द्विपाद प्राणी महा पराक्रमी आहे. तरी पण पाहू या." असे सांगून माकड झाडावर चढले व दोन तीन केळी तोडून आणून सिंहापुढे ठेवली. सिंहाने एक केळे सोलून पहिले. केळे आतून कापलेले व दोन तुकडे झालेले दिसले. एका मागून एक अशी पुष्कळ केळी सोलून पाहिली. बाहेरून पहावे तर सबंध केळे, पण सोलून पाहावे तर कापलेले. कोल्हा म्हणाला ते खरे ठरले. सिंहाच्या सर्वांगाला घाम सुटला. तरी स्वतःला सावरून म्हणाला–"कोठे आहे तो द्विपाद प्राणी? त्याला ठार केल्याशिवाय मला चैन पडणार नाहीं."

"महाराज! आपण भिण्याचे काय कारण? तो द्विपाद प्राणी आपल्या वाटेला जाण्याची हिंमत तरी करील का?" कोल्ह्या म्हणाला.

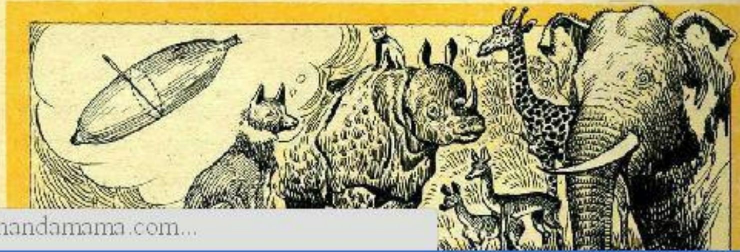
"तो माझे दोन तुकडे करी पर्यंत मी स्वस्थ बसावे, हाच ना तुझा सल्ला?" सिहाने रागाने विचारले.

कोल्ह्याने चटकन खाकेतून एक डबी काढली. त्या डबीत तांबड्या रंगाचे एक अंजन होते. ते दाखवून सिहाला म्हणाला– "विक्रम मृगराज! हे दिव्य दृष्टी देणारे अंजन आहे. हे डोळ्यांत घालूनच तो द्विपाद प्राणी कोठे काय होते हे पाहतो. त्याची नजर चुकवून मी त्याच्याकडून हे चोरून आणले आहे. तुम्ही ते डोळ्यांत घालून तो लबाड कोठे आहे हे पाहून घ्या, म्हणजे त्याला पकडून ठार करणे सोपे जाईल." असे सांगून कोल्ह्याने ती डबी सिहाला दिली.

ते अंजन डोळ्यात घातल्याबरोबर सिहाला काही दिसेनासे झाले. तो आंधळा झाला. एका क्षणार्धात गेंड्याने आपले शिंग सिहाच्या छातीत भोसकून त्याला ठार केले. इतर जनावरांनी पण हातभार लावला.

नंतर सर्व जनावरांनी कोल्ह्याला विचारले–"कोल्होबा! आता हे सर्व उरकले. पण केळ्याची साल काढल्या शिवाय त्याचे दोन तुकडे आतल्या आत कसे काय हो झाले?"

"अरे त्यात काय रे? केळ्यात एक सुई भोसकून ती आंतल्या आत फिरवली की झाले. सुई बाहेर काढून घेतली की सालीवर एक काळी खूण व बारीक भोक दिसते तेवढेच. मात्र आतल्या गराचे दोन तुकडे झालेले असतात. लहान मुलांना देखील हे इंद्रजाल करता सहज येईल आहे." कोल्हा म्हणाला.

ठीक निवाडा

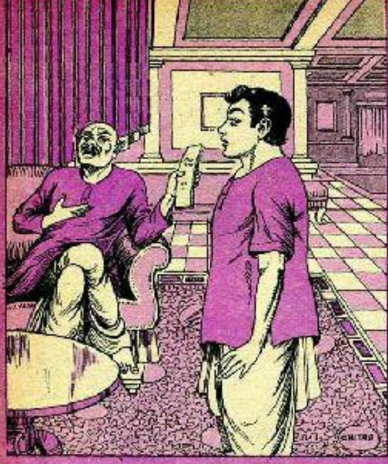
गौतमी नदीच्या काठी धनगुप्त नावाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. आपले नाव किती निरर्थक आहे असे त्याला फार वाटे. कारण त्याने आपले नाव सार्थक व्हावे म्हणून पैसे मिळविण्याची पुष्कळ खटपट केली तरी त्याला यश आले नाही. शेवटी त्याला जिवाचा कंटाळा आला व त्याने नदीत उडी मारली.

त्याच वेळी एक गोसावी नदीवर आंघोळ करीत होता त्याने त्याला पाहिले आणि त्याला नदी बाहेर काढून विचारले–"असा जीव द्यायला निघालास, झाले तरी काय?"

धनगुप्तने खरे ते सांगितले. त्या गोसाव्याने त्याला एक ताईत दिला आणि म्हणाला–"हा ताईत तू गळ्यात बांधलास म्हणजे तुझे भाग्य पालटेल. तू लवकरच नावासारखाच श्रीमंत होशील." असे सांगून गोसावी निघून गेला.

त्या गोसाव्याने दिलेल्या ताइताचा प्रभाव म्हणा, किंवा धनगुप्ताच्या मनात नवीन उत्साह व आत्मविश्वास वाढला होता म्हणून म्हणा, त्याने हात घातला त्या कामात त्याला त्या दिवसापासून यश येऊ लागले. त्याने मुठीत माती घेतली तरी ती सोने होऊ लागली, म्हणाना. हळूहळू त्याची गणना गावातल्या श्रीमंत लोकात होऊ लागली. त्याने एका सुंदर मुलीशी लग्न केले व त्याला यथावेळी एक मुलगा झाला. त्याचा व्यापार वाढला. त्याने मोठे शेत विकत घेतले. वाढलेला कामाचा व्याप संभाळण्यासाठी त्याने एका दिवाणाला पण नेमले.

पुढे काही दिवसांनी त्याची बायको एकाएकी वारली. नंतर तो स्वत: आजारी पडला. मुलगा लहान, त्याचा सांभाळ कोण करणार ही चिंता त्याला वाटू लागली.

त्याने गावातल्या चार प्रमुख व्यक्तींना बोलावून त्यांच्या समोर मृत्युपत्र लिहिले. त्यात त्याने या गोष्टी नमूद करून ठेवल्या–

"माझ्या मृत्यूनंतर माझ्या सर्व इस्टेटीचा रक्षक म्हणून माझा दिवाण राहील. तोच माझ्या मुलाचा सांभाळ करील. मुलगा वयात आल्यावर दिवाण माझ्या इस्टेटीपैकी त्याला हवी असेल तेवढी माझ्या मुलाला देऊन बाकी स्वतः साठी ठेवून घेईल."

त्या मृत्युपत्रावर सर्वांनी साक्षी म्हणून सह्या केल्या. दिवाणाला फार आनंद झाला. मृत्युसमयी धन्याला बुद्धिभ्रम झाला म्हणूनच तर त्याने असे मृत्युपत्र लिहिले, असे त्याला वाटले.

मृत्युपत्रावर सही केल्यावर थोड्या वेळाने धनगुप्ताने डोळे मिटले.

धनगुप्ताचा मुलगा वयात येईपर्यंत दिवाणाने त्याला कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासू दिली नाही.

वयात आल्याबरोबर मुलाने बापाने ठेवलेली इस्टेट द्यायला दिवाणाजवळ विनंती केली.

दिवाणाने मुलाला एक ताईत काढून दिला व म्हणाला–"हा ताईत होता म्हणूनच तुमच्या वडिलांना एवढे मोठे ऐश्वर्य लाभले. वडिलांच्या इस्टेटीतला हा ताईत मी आपल्याला देतो व बाकी इस्टेट मी स्वतः साठी ठेवून घेतो."

धनगुप्ताच्या मुलाला आश्चर्य वाटले. म्हणाला–"म्हणजे, तुम्ही माझ्या वडिलांची सर्व इस्टेट घेणार होय? हा अन्याय आहे?"

"तुमच्या वडिलांनी मृत्युपत्रात तसेच लिहून ठेवले आहे, त्याला आता मी काय करू? मला हवे असेल ते तुम्हाला देऊन बाकी ठेवून घ्यावे असेच मृत्युपत्रात लिहिले आहे. पाहिजेतर मृत्युपत्र वाचून पहा." दिवाण म्हणाला.

धनगुप्ताचा मुलगा मृत्यपत्राचा कागद घेऊन न्यायाधिशाकडे गेला आणि म्हणाला–"हे मृत्युपत्र दाखवून आमचा दिवाण आमची सर्व इस्टेट त्याची आहे असे सांगतो आहे. तरी काय तो न्याय करावा."

न्यायाधिशाने मृत्युपत्र लक्षपूर्वक वाचून पाहिले व दिवाणाला बोलवून म्हणाला–"काय हो, मुलगा आता वयात आला आहे. आपल्या वडिलांची इस्टेट त्याला मिळवून द्यावी असे म्हणत आहे. माझ्या-पर्यंत तक्रार येण्याचे कारणच काय होते? तुम्ही स्वतःच देऊन मोकळे झाला असतात तर भागले नसते का?"

"आपले म्हणणे बरोबर आहे. आमच्या मालकाला इतके मोठे ऐश्वर्य देणारा हा ताईत घे असे मी त्याला म्हटले. उरलेली इस्टेट मी ठेवून घेतो आहे, एवढेच. मला हवे असेल ते मी त्याला द्यावे असे मृत्युपत्रात मालकांनी स्पष्ट लिहून ठेवले आहे." दिवाण म्हणाला.

"त्या ताईताशिवाय बाकी इस्टेट तुला हवी आहे, होय ना?" न्यायाधिशाने विचारले.

"अगदी बरोबर, तेच तर मी म्हटले नाही का?" दिवाण म्हणाला.

"तसे असेल तर तू तो ताईत ठेवून घे आणि सर्व इस्टेट मुलाला देऊन टाक कशी. कारण तुला हवे असेल ते मुलाला दे असेच तर मृत्युपत्रात लिहून ठेवले आहे. तुला हवे असेल ते तू स्वतः जवळ ठेवून घ्यावे असे मृत्युपत्रात कुठे लिहिलेले नाही." न्यायाधीश म्हणाला.

दिवाणाचे तोंड पांढरे फट्ट झाले. त्याने पुनः पुन्हा मृत्युपत्र वाचून पाहिले व न्यायाधीश म्हणाला ते बरोबर असल्याची त्याची खात्री पटली. त्याला धनगुप्ताची सर्व इस्टेट हवी होती. मृत्युपात्रा प्रमाणे तीच धनगुप्ताच्या मुलाला देणे भाग होते. त्यानंतर त्या गावात तोंड दाखविणे देखील त्याला अशक्य झाले.

कळते नि कळत नाही

मंगळपुरीच्या गादीवर मायावर्मा नांवाचा राजा राज्य करीत असता त्याचा मंत्री अचानक वारला. राजाने नवीन मंत्री नेमला नाही व स्वतःच राजा व स्वतःच मंत्री होऊन राज्यकारभार पाहू लागला. प्रजेच्या सुख दुःखाची काळजी वाहणे राजाचे कर्त्तव्य आहे हे ओळखून राजा वेष पालटून दोघा अंगरक्षकांबरोबर मधून मधून राज्यात फिरत असे. हे सर्व तो करी, परंतु त्याला समजूतच मुळात नव्हती.

एकदा राजा असाच वेष पालटून हिंडत असता त्याला एका घरात नवराबायकोचे भांडण चालू असलेले ऐकू आले.

"छी:! छी:! हे काय केलेस? तुला हे कळत नाही हे पहिल्यानेच सांगितले असतेस तर मी नसते का केले?" नवरा

"तुम्हांला 'कळते' 'कळते' म्हणता पण माझ्या तान्ह्या मुलाला जेवढे कळते तेवढे देखील तुम्हांला कळत नाही." बायको म्हणाली.

"तोंड बंदकर! तुला काही कळेल तर ना तुझ्या मुलाला कळणार? संधी मिळाली तर या राज्याचा मालक होऊन दाखवीन, एवढे मला कळते,समजलीस काय?" नवरा म्हणाला.

ती गोष्ट कानावर पडताच राजा सरळ घरी आला. दुसऱ्या दिवशी त्याने एक आज्ञा काढली. राज्यात 'कोणी मला कळते' असे म्हणता कामा नये. कोणी "मला कळते!" म्हणेल त्याला सक्त मजुरीची शिक्षा मिळेल असे देखील त्या हुकुमाबरोबर जाहीर करण्यात आले होते.

हा हुकूम निघाल्यामुळे प्रजेवर मोठे संकट आले, प्रत्येकाने 'कळत नाही' 'कळत नाही' याचा जप करून त्याचीच संवय करून घेतली.

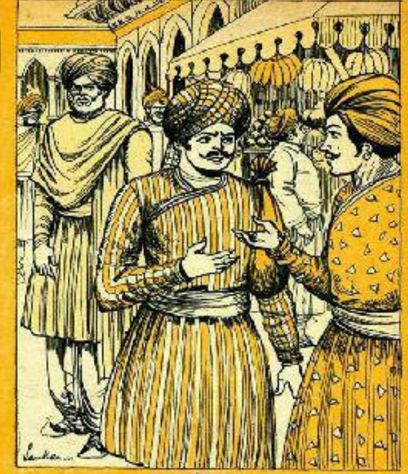
त्याच सुमारास त्या राज्यात कोणी दोघे परदेशी आले. कोणाला काही विचारले की 'कळत नाही' 'आम्हाला कळत नाही' असेच उत्तर प्रत्येक जण देतो हे त्यांनी पाहिले. म्हणून त्यांनी एकाला जवळ बोलावून विचारले–"काय हो, काही विचारले तर प्रत्येक 'कळत नाही' 'कळत नाही' असे कां उत्तर देतो?

"माहीत नाही हो आम्हांला माहीत नाही, तुम्ही विचारलेत ते आम्हाला कळत नाही हो?" त्याने उत्तर दिले.

"काय पण देश हा? कोणाला काही विचारले तर 'माहीत नाही, आम्हाला कळत नाही' हे एकच एक उत्तर मिळते." असे दोघे परदेशी परस्परांशी बोलत होते.

ते राजा ऐकत होता. तो वेष पालटून त्यावेळी जवळून जात होता. म्हणून राजाने दुसऱ्या दिवशी दुसरा हुकूम काढला.

"कोणी तोंडावाटे 'कळत नाही' 'मला माहीत नाही.' हे शब्द काढता कामा नये. कोणी तसे म्हणताना आढळला की त्याला सक्ती मजुरीची शिक्षा केली जाईल."

दुसरा हुकूम निघाला त्या दिवसापासून 'कळते' किंवा 'कळत नाही' हे शब्दच राज्यात कोठे ऐकू येईनातसे झाले. प्रजेने बोलायचेच बंद केले.

ते परदेशी त्या राज्यात असतानाच हे सर्व झाले. म्हणून त्यांचे काम बिघडले. शेवटी ते राजाच्या दर्शनासाठी गेले. त्यांनी आपली तक्रार एका पत्रात लिहून कळविली. पत्रातला मजकूर असा होता–

"महाराज! आम्ही परदेशातून आलेले प्रवासी आहो. आपण काढलेल्या निषेधाच्या हुकुमामुळे आम्हांला तोंड उघडणे देखील अशक्य झाले आहे. आम्ही परदेशी असल्या

कारणाने आम्हांला जास्तच कष्ट सहन करावे लागत आहेत. अशा तऱ्हेचा निषेधाचा हुकूम आपण काढळात त्याला कारण पण तसेच काही असणार. ते कारण आपण सांगू शकलात तर आतां जे संकट आमच्यासमोर उभे आहे त्यातून काही वाट काढता येईल."

राजाने त्या दोघांना बोलावून नवराबायकोचे भांडण कसे झाले ते त्यांना थोडक्यात सांगितले.

"त्या नवराबायकोचे भांडण कोणत्या संदर्भात झाले हे समजून घेणे आवश्यक आहे." परदेशी म्हणाले.

राजा वेष पालटून त्या दोघांना बरोबर घेऊन ज्या घरी नवरा बायकोचे भांडण झाले होते तेथे गेला आणि नवऱ्याला बाहेर बोलावून म्हणाला–"तू मागे बायकोशी भांडताना साऱ्या राज्याचा मालक कसा होशील हे तुला माहीत आहे असे म्हणाला होतास, ते आठवते का?"

"माझे घरच मला संभाळता येत नाही, मी राज्य काय संभाळणार? बायकोने सैपाक मनासारखा केला नाही तेव्हां तिला रागवतांना मी ते म्हटले होते. एकाद वेळ कधी म्हटले तर ते कबूल, पण कोणी नेहमीच 'मला कळत नाही' म्हंटले तर कसे काय चालेल?" नवरा म्हणाला.

"पाहिलेत महाराज! सामान्य प्रजेने जे म्हटले तेच मुख्य मानून काही केले तर त्याचा परिणाम काय होतो तो कळला का आता? तुम्हांला सल्ला देणारे मंत्री नाहीत का?" त्या दोघांनी विचारले.

"जुने मंत्री वारले. नवे मंत्री नेमले नाहीत अद्याप. तुम्ही दोघे माझे मंत्री होऊन मला सल्ला द्याल का? तुम्ही दोघे हुशार व समजूतदार दिसत आहां, म्हणून विचारतो." राजा म्हणाला.

दोघांनी मंत्रीपद स्वीकारले. त्यानंतर राज्यकारभार सुरळीत चालू लागला.

गाठोडे

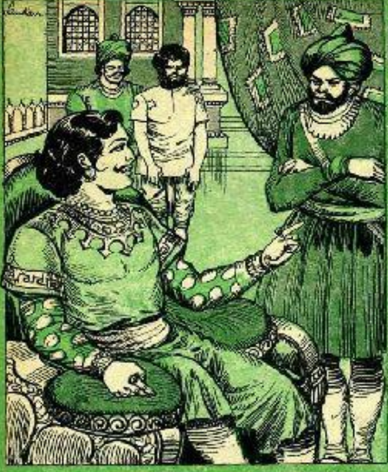
कुशीतपुर नांवाच्या गावी नेत्रानंद नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राज्यात कोठे चोरी, लूटमार, खून किंवा इतर तऱ्हेचे गुन्हे होत नसत. त्याने हुशार व आपापल्या कामात दक्ष असे अधिकारी नेमले होते. विशेष नैपुण्य दाखविणाऱ्या नोकराला राजा बक्षिस वगैरे देऊन प्रोत्साहन देत असे. त्यामुळे गुन्हेगारीला वावच मिळत नसे.

एकदा एक मनुष्य परदेशातून आला. त्याच्या अंगावरचे कपडे मळके व फाटके होते, दाढी वाढलेली होती आणि डोक्यात व अंगावर धूळच धूळ होती. त्याच्या जवळ एक जुन्या कपड्यांचे गाठोडे होते. तो रस्त्यावर भीक मागत येत होता. संध्याकाळी तो एका धर्मशाळेच्या पडवीत ओटचीवरच आपले गाठोडे उशाशी ठेवून झोपला.

मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणीतरी येऊन त्याच्या डोक्या खालचे गाठोडे अलगद काढून घेतले व त्याच्या जागी दुसरे मळक्या कपड्यांचे गाठोडे ठेवून दिले.

सकाळी झोंप मोडल्यावर त्याचे गाठोडे नाहीसे झाल्याचे त्याला कळले. तो घाबरून गेला आणि सरळ राजवाड्यात जाऊन त्याने राजाकडे आपले गाऱ्हाणे नेले. म्हणाला–"महाराज! या राज्यात चोऱ्या, लूटमार वगैरे होत नाहीत, हे ऐकून जे होते नव्हते ते सर्व घेऊन याच देशात येऊन रहावे या विचाराने मी आलो होतो. रात्री धर्मशाळेत मी झोपलो असता कोणीतरी येऊन माझे गाठोडे उचलून नेले. माझे सर्वस्व त्यातच होते. आपण चवकशी करून माझे गाठोडे मला परत देववावे."

राजाने विचारल्यावर त्या भिकाऱ्याने आपले नाव गाव सांगितले. म्हणाला–"माझे नाव सोमनाथ. मी तोंडमंडलम

गांवचा राहणारा आहे. तेथे माझे सराफीचे दुकान होते. एका आठवड्यापूर्वी कोणीतरी दुकानात शिरून माझे सर्वस्व लुटले आणि माझ्या घराला आग लावली. त्यातच माझी मुले व त्यांची आई जळून गेली. मी कसा बसा आपला जीव वांचवून व जे सहजी हाती आले ते घेऊन बाहेर पडलो. फक्त चार हिरे व चार सोन्याच्या विटा माझ्या हाती आल्या. जुन्या कपड्यात गुंडाळून त्यांचे एक गाठोडे करून हा भिकाऱ्याचा वेष करून या देशात आलो. पुढील आयुष्य येथेच घालवावे हा माझा विचार होता.

सर्व ऐकून राजा म्हणाला–"या देशात चोऱ्या होतच नाही ही थोडी अतिशयोक्तीच ठरेल. लहान मोठ्या चोऱ्या होतातच. परंतु चोऱ्या लपत नाहीत. म्हणून तुझे गाठोडे कोठे जात नाही, घाबरू नकोस. तुला ते लवकरच मिळेल."

राजाने सोमनाथला आंघोळीला पाणी व अंगात घालायला चांगले कपडे द्यायला सांगितले व त्याच्या राहण्याची व जेवणाची व्यवस्था करून दिली.

राजाज्ञेप्रमाणे सोमनाथच्या स्नानादिकाची उत्तम व्यवस्था झाली. जेवणखाण झाल्यावर तो राजाच्या दिवाणखान्यातच झोपला.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर राजाने सोमनाथला बोलावून एक जुन्या कापडात बांधलेले एक गाठोडे दाखविले व "हेच का तुझे गाठोडे" असे त्याला विचारले.

सोमनाथने आपले गाठोडे ओळखले व त्याला पुनर्जन्म मिळाल्यासारखा आनंद झाला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे त्या गाठोड्यात चार हिरे व सोन्याच्या चार विटा पण होत्या.

"गेलेले धन इतक्या लवकर परत मिळाले हे पाहून डोळ्यावर विश्वासच बसत नाही. पण चोर सापडला का?" सोमनाथने राजाला विचारले.

"तुझे धन तुला मिळाले ना? चोराला पकडले की नाही याची तुला कशाला फिकीर? ती सर्व फिकीर आम्ही करू. तुझ्या जवळ इतके सोने व हिरे असता आमच्या देशात तू भिकारी म्हणून राहण्याचे कारण नाही. काय करण्याचा विचार आहे तुझा?" राजाने विचारले.

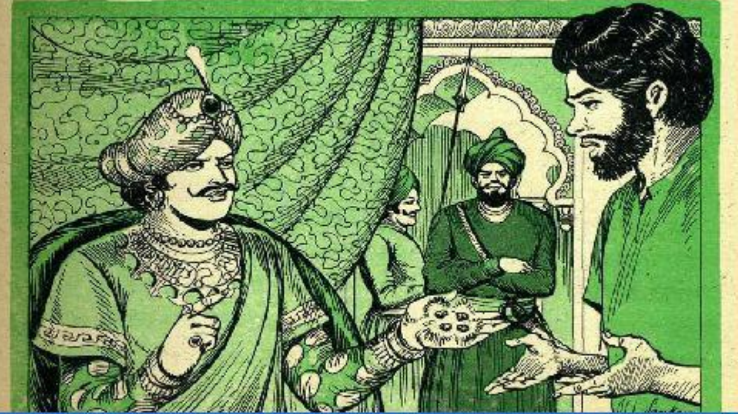
"या गाठोड्यात आहे तेवढेच आता माझ्याकडे उरले आहे. ते विकून जे पैसे मिळतील त्यावर पुढले आयुष्य हरीचे नाम स्मरण करीत घालवावे असे म्हणतो." सोमनाथ म्हणाला.

"तसे असेल तर एक हिरा मी स्वतःच विकत घ्यावा म्हणतो. काय किंमत आहे, सांग." राजाने विचारले.

"तुम्हीच घेणार असाल तर किमत कशाला विचारता? एक हिरा माझी एक भेट म्हणून ठेवून घ्या." सोमनाथ म्हणाला.

"फारच छान! पण दुसऱ्याची किमत काय ती सांग." राजा म्हणाला.

"महाराज! तुम्ही विकतच घ्यायचा असे मनाशी ठरविले असेल तर घ्या.

आपल्याला वाटेल ती किमत द्या." सोमनाथ म्हणाला.

"त्याची खरी किंमत किती आहे, सांग ना. त्यानंतर मला जे द्यायचे ते मी देईनच." राजा म्हणाला.

"त्याची किंमत शंभर मोहरा आहे, महाराज!" सोमनाथ म्हणाला.

"इतकी कमी? तू सराफी व जव्हेरी आहेस म्हणतोस आणि या हिऱ्याची इतकी कमी किंमत कशी काय सांगतोस?" राजाने विचारले.

"महाराज! आतां मी आपणांपुढे काय बोल? डोळ्यासमोर बायको व मुले जळून गेलीं. त्यामुळे मला काही सुचत नाही. तुम्हाला योग्य वाटेल ती किंमत द्या. मी आनंदाने स्वीकारीन." सोमनाथ म्हणाला.

"बरे तर मी जव्हेऱ्याकडून याची काय किंमत होईल ती विचारून घेतो आणि ते सांगतील ती किंमत देतो. माझ्याजवळ दोन हिरे आहेत. त्यांची किंमत पण मी अजून दिली नाही. ते पाहून तूच, त्यांची किंमत तुझ्या मते किती होईल सांग?" असे सांगून दोन हिरे मागवून सोमनाथला दाखवले.

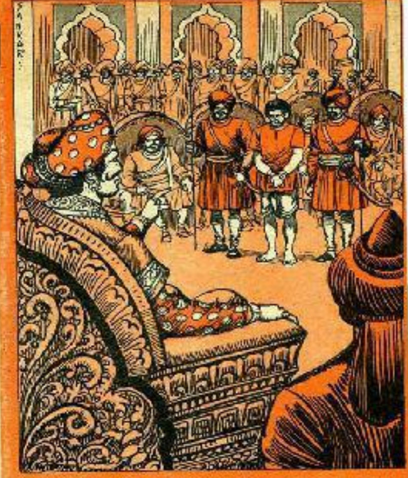
सोमनाथ ते पाहून म्हणाला—"एकेकाची किंमत दोन हजार रुपये होईल."

"एवढीच? हे विकणारा मला म्हणाला की एकेकाची किंमत दहा हजार होईल." असे सांगून राजा ते दोन्ही हिरे सोमनाथा-जवळच ठेवून देऊन निघून गेला.

त्या दिवशी रात्री सुद्धा सोमनाथ दिवाणखान्यात झोपला. तीन प्रहर रात्र उलटल्यावर त्याने गाठोडे उचलले आणि दिवाणखान्याच्या मागच्या बाजूला जाऊन आवाराची भिंत ओलांडून पळून जाऊ लागला. परंतु राजाच्या नोकरांनी त्याला धरले आणि तुरुंगात टाकले.

दुसऱ्या दिवशी सोमनाथाला राजासमोर हजर करण्यात आले. त्यावेळी राजाने काही गोष्टी उघडपणे सांगितल्या. म्हणाला—"माझ्या अधिकाऱ्यांच्या डोळ्यात धूळ टाकून माझ्या राज्यात कोणी पाऊल टाकणे शक्य नाही. सोमनाथाने राज्याच्या सर-हद्दीत पाऊल टाकल्यापासून त्याच्यावर अधिकाऱ्यांची सतत नजर होती. निरुपयोगी फाटक्या कपड्यांचे गाठोडे सोमनाथने इतके काळजीपूर्वक बाळगले होते, त्यावरून त्यात काही किमती वस्तू असणार असा संशय धर्मशाळेच्या अधिकाऱ्याला आला व त्यानेच रात्री ते गाठोडे काढून घेऊन त्याच्या जागी दुसरे गाठोडे ठेवले. त्या वेळी, या राज्यात चोरी होत नाही हे समजून सोमनाथ बेफिकीरपणे झोपला होता.

"सोमनाथाच्या डोक्याखालचे गाठोडे धर्मशाळेच्या अधिकाऱ्याने माझ्याकडे पाठ-विले. चोरीस गेलेल्या गाठोड्या विषयी धर्मशाळेत काही चवकशी केल्याशिवाय सोमनाथाने सरळ माझ्याकडे येऊन फिर्याद केली. त्यावरून त्यात काही विशेष असले पाहिजे हे दिसले. कारण त्या गाठोड्यात किमती वस्तू आहेत हे चोरांना किंवा इतर कोणाला कळणे इष्ट नाही असे सोमनाथाला वाटत होते. त्यावरून त्या गाठोड्यात

चोरीचा माल असावा असे अनुमान लावणे सोपे झाले.

"सोमनाथने आपला पूर्वेतिहास निवेदन केला. त्यांतली एक ही गोष्ट खरी असणे शक्य नाही हे स्पष्ट झाले. कारण बायका-मुले जळून गेली, घर जळून गेले, सर्वस्व भस्म झाले असतां फक्त हाती लागलेल्या वस्तू घेऊन लगेच स्वतःचे घरगांव सोडून परदेशी कोणी कसा जाईल? त्याच्या गावा-हून आपले गांव कमीत कमी सात आठ मैलावर तरी आहे.

"जळून गेलेल्या घरांतून स्वतःचा जीव वांचवून बाहेर येणाऱ्याच्या अंगावर

जळल्याचा किंवा पोळल्याचा डाग किंवा वण तरी दिसायला हवा होता. परंतु त्याने स्नान वगैरे केल्यावर देखील त्याच्या अंगावर डाग किंवा वण कोठे दिसला नाही.

"तो जेवायला बसला तेव्हां त्याच्या जेवणाच्या पद्धतीवरून तो श्रीमंत घराण्यात वाढलेला असावा असे मुळीच दिसले नाही. उलट अगदी गरीब स्थितीत वाढलेला असावा असेच दिसले.

"नंतर हिऱ्याची किंमत किती असते हे देखील त्याला माहीत नव्हते. मी त्याला जे हिरे म्हणून साध्या काचेचे हिरे दाखविले त्याची किंमत सुद्धा त्याने दोनदोन हजार मोहरा सांगितली. हिऱ्याचा व्यापार करणाऱ्याला काचेचा हिरा व खरा हिरा यांतिला फरक कळू नये यावरून तो हिऱ्याचा व्यापारी नव्हता हे स्पष्ट झाले.

"या सर्व गोष्टी कळल्यावर सोमनाथ रात्री गाठोडे व मी दिलेले हिरे घेऊन खात्रीने पळून जाईल हें मी ओळखले होते. म्हणून त्याला पकडण्यासाठी उचित व्यवस्था पण करून ठेवली होती. त्याप्रमाणे पाहारेकऱ्यांनी त्याला पकडले."

सोमनाथाविषयी राजाने इतक्या गोष्टी सांगितल्यावर सोमनाथाला आपला गुन्हा कबूल करण्याशिवाय दुसरा मार्गच उरला नाही. तो एक सामान्य मजूर होता. दोन दोन तीन तीन दिवस कोणाकडे तरी नोकरी करीत तो हिंडे. एकदा एका व्यापाऱ्याकडे नोकरी करीत असतां त्याच्याकडून चार हिरे व सोन्याच्या चार विटा त्याने चोरून घेतल्या व त्यादिवशी रात्री धर्मशाळेत येऊन झोपला हे त्याने कबूल केले.

राजाने सोमनाथाला योग्य ती शिक्षा केली व त्याने चोरून आणलेला माल व्यापाऱ्याकडे परत करविला.

शुद्ध बीजा पोटी

आनंदपुर नावाच्या गावी कांतिवर्मा नावाचा एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला मूलबाळ नव्हते म्हणून तो नेहमी दु:खी असे.

त्या गावी एकदां एक योगी आला. कोणत्याहि गावी तीन दिवसा पेक्षा जास्त कधी तो रहात नसे. जो प्रसाद देई तो घेण्यासाठी लोकांची गर्दी होई. त्या प्रसादात काही तरी महिमा आहे असा लोकांचा विश्वास बसला होता.

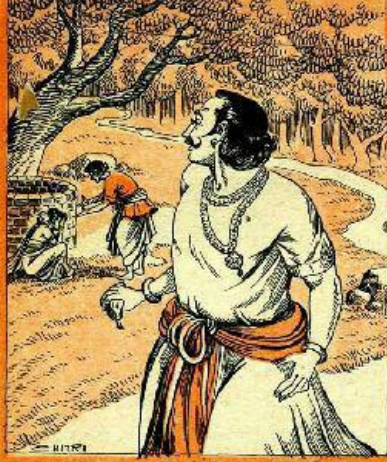
कांतिवर्मा त्या योग्याला भेटला व मूलबाळ नसल्याबद्दल आपले दु:ख व्यक्त केले. त्या वेळी योगी दूध पीत होता. दुधाच्या पेल्यांतले थोडे दूध एका द्रोणात ओतून कांतिवर्माला देत म्हणाला–"या द्रोणातले दूध तुझी बायको एकदम एका घोटांत पिईल तर तुझी इच्छा पूर्ण होईल."

कांतिवर्मा दूध घेऊन घरी गेला व बायकोला म्हणाला–"एका घोटांत पिऊन टाक." त्याच्या बायकोने देवाची पूजा करून त्या दुधाचा नैवद्य दाखविला व तीर्थ म्हणून दूध हातावर आपोष्णी सारखे घेऊन दोनदां प्याली व डोळ्याला हात लावून देवाला नमस्कार केला.

देवकृपेने तिला नऊ महिन्यांनी दोन मुली झाल्या. दोघी मुली नक्षत्रा सारख्या सुंदर होत्या. मुली रांगू लागण्याची वेळ झाली तेव्हां त्यांचा एकेक पाय लुळा आहे हे कळले. एक पाय लुळा असल्या कारणाने त्यांना उभे राहून चालता येईना.

कांतिवर्माने अनेक वैद्यांकडून औषधपाणी करविले. परंतु मुलींचा पांगळेपणा कमी झाला नाही. पांगळेपणा कायमचा राहतो की काय ही भीती वाटू लागली. त्यांना कळू लागले होते. आपला पांगळेपणा दिसला

सौ. सरस्वतीबाई सोमण

तर लोक हसतील असे पण त्यांना वाटे. म्हणून त्या घराच्या बाहेर पडत नसत.

परंतु कांतिवर्माने मुलींचे लाड पुरविण्यात काही कमतरता दाखविली नाही.

बरोबर बारा वर्षानंतर तो योगी पुन्हा त्या गावी आला. कांतिवर्मा त्याच्या दर्शनाला गेला व नमस्कार करून म्हणाला– "योगिराज! आपल्या अनुग्रहाने मला दोन मुली झाल्या. परंतु त्या पांगळ्या आहेत. त्यांचे भविष्य पाहून मनाला वाईट वाटते. आता आपणच त्यांच्यावर कृपा करून त्यांचा पांगळेपणा जाईल असे काही तरी करावे."

योगी काही वेळ डोळे मिटून विचार केल्यावर म्हणाला–"मी सांगितल्याप्रमाणे तुझ्या बायकोने केले नाही. म्हणून हा प्रसंग आला. माझ्याजवळ या केळ्या-शिवाय दुसरे काही नाही." असे म्हणत त्याने केळ्याचा एक लहान तुकडा तोडून तोंडात टाकला व बाकी केळे कांतिवर्माला देत म्हणाला–"हे तू तुला वाटेल तिला देऊन टाक." असें सांगून कांतिवर्माला काही उत्तर द्यायला सवड देऊ न देता योग्याने त्याला निरोप देऊन पाठवून दिले.

कांतिवर्मा ते केळे घेऊन ते कोणत्या मुलीला द्यावे या विषयी विचार करीत घरी निघाला. दोघा मुलींचा एक पाय लंगडा आहे हे माहीत असून योग्याने एकाच मुलीला प्रसाद का दिला? हा प्रसाद खाऊन एकीचा पाय बरा झाला व दुसरीचा तसाच राहाला तर तिला किती वाईट वाटेल? दोघीवर आपले प्रेमसारखे असता आपण एकीलाच प्रसाद देऊन तिचा पाय ठीक करून दिला व दुसरीला पांगळीच सोडून दिले तर आपल्याला आयुष्यभर दु:ख सहन करावे लागेल.

असा विचार करीत डोके खाली करून चालत घरी येत असता कांतिवर्माला कोणी रडत असल्याचे ऐकू आले. त्याने डोके वर करून पाहिले. त्याला एका विहिरीवर एक तरुण मुलगी रडत असलेली दिसली. एक तरुण मुलगा तिची समजूत घालीत असलेला दिसला. कांतिवर्मा जवळ येऊन उभा राहलेला पाहून तो तरुण मुलगा म्हणाला–"अहो काका! तुम्ही तरी हिला समजावून सांगा हो! ही विहिरीत जीव द्यायला आली आहे."

"पण असे झालं तरी काय?" कांतिवर्माने विचारले. तो तरुण मुलगा म्हणाला– "हिला लहानपणीच अर्धांग वायु झाला आणि तिचे डावे अंग लुळे झाले. म्हणून तिच्याशी कोणी लग्नाला कसा तयार होणार? पण मी तिच्याशी लग्न करून मी तिला आपल्या घरी घेऊन गेलो.

"मी घरचा श्रीमंत नाही. कामधंदा केल्याशिवाय पोट कसे भरणार. बायकोला चांगले हिंडता फिरता यावे म्हणून मी पुष्कळ औषधोपचार करीत आलो. कामाच्या निमित्ते मला घराबाहेर जावेच लागते.

"आपल्यासाठी नवऱ्याला इतके कष्ट सहन करावे लागतात हे बायकोला पहा-वेना. नवऱ्याने सकाळपासून संध्याकाळ-पर्यंत एवढे कष्ट करावेत व तिने नुसते पडून राहून दोन वेळ खावे हे तिला

आवडेना. म्हणून जीव दिला की नवऱ्याचे कष्ट वांचतील व तो दुसरे लग्न करून घेऊन निदान पुढले आयुष्य सुखाने घालवू शकेल असे तिला वाटले.

"ती हातापायाने पांगळी आहे हे माहीत असून देखील मी तिच्याशी लग्न केले. म्हणून स्वत: मेहनत करून तिला सुखी करण्यात मला आनंद वाटतो. तिने असा जीव दिला तर मी देखील जीव देईन. ही गोष्ट तुम्ही तरी तिला नीट समजावून सांगाल का?" तो तरुण म्हणाला.

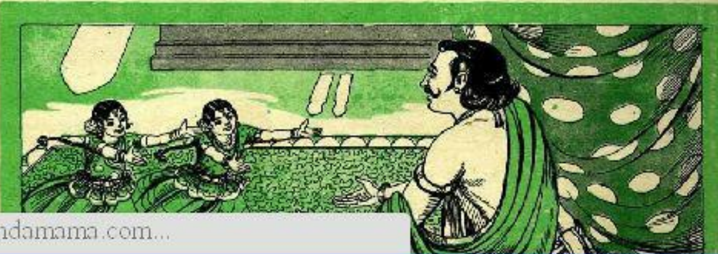
योग्याने दिलेला प्रसाद त्या मुलीला दिला तर दोघे नवराबायको सुखी होतील असे मनातल्या मनात कांतिवर्मोला फार वाटले. त्याने ते केळे तिला दिले व म्हणाला– "मुली! पहिल्याने हे एवढे केळे खा पाहू. नंतर तुला जे सांगायचे ते मी सांगतो."

तिने ते केळे खाल्ले. एकदम तिला सर्वांगांत विजेचा संचार झाल्यासारखे एकदा वाटले. ती एकदम उभी राहाली व कांतिवर्मोला हात जोडून नमस्कार केला. तिच्या नवऱ्याला परमानंद झाला.

"तुमच्यावरचे संकट टळले. जा आता घरी सुखाने रहा बाळांनो!" कांतिवर्मा त्यांना आशीर्वाद देऊन म्हणाला आणि आपल्या घरी निघाला. आपल्या एकाच मुलीला बरे करून दुसऱ्या मुलीला लुळी पांगळी राहू दिल्याचे दु:ख सहन करण्यापेक्षां दुसऱ्याच एका पांगळ्या मुलीला सुखी करून एका नवरा बायकोला सुखी केल्याचे सुख शतपटीने मोठे नाहीं का? असा विचार करून त्याने स्वत:चे समाधान करून घेतले.

पण तो घरी येऊन पाहतो तर त्याच्या अकरा वर्षे वयाच्या जुळ्या मुली धावत पुढे आल्या. ते पाहून त्याला जे आश्चर्य वाटले व आनंद झाला तो काय वर्णावा?

शुद्ध बीजा पोटीं फळे रसाळ गोमटी.

कृपणा दुप्पट खर्च

एका गावी सोनदेव नावाचा एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. जवळपास त्याच्या इतका श्रीमंत दुसरा कोणी नव्हता. पण तो स्वभावाने चिक्कू मारवाडी होता.

चिक्कू सोनदेवाला डोळ्याचे दुखणे सुरू झाले. डोके दुखायचे, डोळ्यातून सारखे पाणी व्हायचे आणि सर्वांबरोबर दृष्टी मंद झाल्याचा संशय देखील होता.

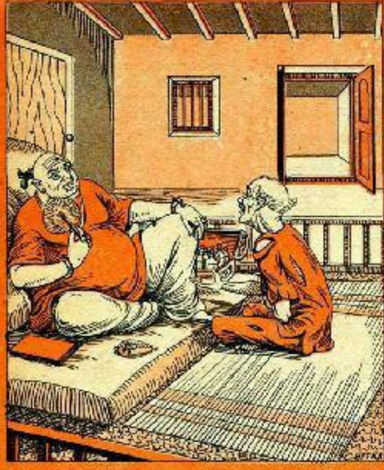
शेजारच्या गावी एक उत्तम वैद्य रहात असे. तो जे औषध देई त्याचा गुण पडला नाही असे कधी झालेच नाही. त्याला इतकी प्रसिद्धी होती की दुसरा डाक्टर किंवा वैद्य त्या पंचक्रोशीत पाऊल टाकण्याची हिंमतच करीत नसे..

तो वैद्य रोग्याची प्रकृती पाहून बरोबर औषध देई. श्रीमंताकडून खूप पैसे घेई व गोरगरिबाला फुकट औषध देई. सामान्य स्थितीतला रोगी जे देई ते आनंदाने घेई.

त्या वैद्याचे फक्त नाव कोणी घेतले की, चिक्कू सोनदेवाच्या कपाळाला आठ्या पडत. कारण, एकदा त्याने याच्याकडून औषध घेतले होते व त्याबद्दल शंभर रुपये त्या वैद्याने घेतले होते.

आता डोळ्याच्या आजाराचा इलाज करावयाचा म्हणजे त्याच वैद्याकडे जाणे भाग होते. कारण दहावीस मैलात दुसरा कोणी योग्य वैद्य नव्हता. बरे, या वैद्याकडून इलाज करवायचा तर पैसे मोजावे लागणार.

म्हणून सोनदेवाने गरीबीचे सोंग पांघरून त्या वैद्याकडूनच इलाज करविण्याचे ठरविले. एक फाटके धोतर नेसून व फाटकाच रुमाल डोक्याला गुंडाळून दोन आणे एका पानावर ठेवून वैद्याकडे गेला आणि त्याच्या त्या अवताराला शोभेलशा गावंढळ भाषेत बोलत त्याने आपल्या डोळ्याच्या दुखण्याचे

वर्णन वैद्यासमोर केले,–"गरिबावर दया करा व हे डोळे बरे होतील असे चांगले औषध द्या."

"तुझा आजार बरा होईल. घाबरू नकोस. मी सांगतो ते कर. चार मुळे घेऊन ये व त्याच्या चकत्या करून त्यांना मीठ लाव. त्यांना पाणी सुटेल. त्या पाण्यात हिंग घालून ते पाणी पिऊन टाक. नंतर त्या चकत्या वाळत टाकून रात्री त्या खा. असे पुरे चाळीस दिवस कर. तुझा आजार चांगला बरा होईल," वैद्य म्हणाला.

सोनदेव घरी परत आला, वैद्याने सांगितल्याप्रमाणे त्याने पुरे चाळीस दिवस ते औषध केले. परंतु त्याला तो इलाज नकोसा वाटू लागला. मुळ्यांचा वास, त्यांत हिंगाचा उग्र वास. चाळीस दिवस ते पाणी पिऊन व मुळ्यांच्या चकत्या खाऊन तो वैतागून गेला. आजार बरा झाला खरा, पण तोंडाला चव म्हणून राहाली नाही. म्हणून डोळे बरे होताच सोनदेव सकाळ संध्याकाळ लाडू, जिलब्या व शेव चकल्या आणि बोंडे व भजी खाऊ लागला. त्यामुळे सोनदेवाला ढेकरा येत, पोट दुखे, खूप तहान लागे आणि भूक लागेनाशी झाली. म्हणून पुन्हा वैद्याकडे जावे लागले.

सोनदेव पुन्हा तसाच गरिबीचे सोंग पांघरून पानावर दोन आणे ठेवून वैद्याकडे गेला आणि डोळ्याचा आज़ार बरा झाल्याचे सांगून म्हणाला–"आता हा एक नवा आजार झाला आहे. गरिबाला वांचवा. देव तुम्हांला सुखी करील."

वैद्याने सोनदेवाची नाडी पाहून विचारले– "अजीर्ण होईपर्यंत कोणी खायला सांगितले तुला? तू काय खाऊन हा नवा रोग स्वतःवर ओढून घेतला आहेस. त्या बेताचेच औषध द्यावे लागणार."

"काही नाही हो, लाडू व जिलब्या खाल्ल्या होत्या." सोनदेव म्हणाला.

"इतके अजीर्ण व्हायला खूप लाडू खाल्ले असणार! तुला रे कोठून इतके लाडू व जिलब्या खायला मिळाल्या?" वैद्याने विचारले.

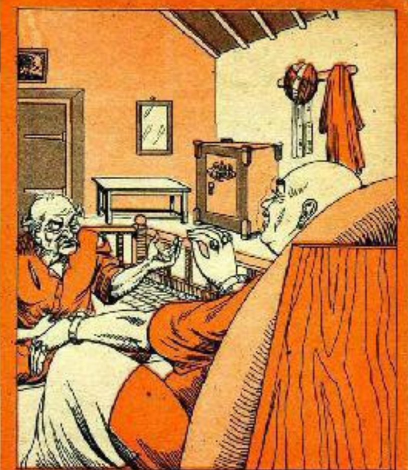
विषय बदलण्याच्या हेतूने सोनदेव म्हणाला–"वैद्यबुवा! पोट फार दुखते आहे हो! लवकर औषध द्या. जाऊं द्या गरिबाला. घरी जाऊन पडून रहावे म्हणतो."

"तुला इतके लाडू व जिलब्या खायला घालणारा कोणी श्रीमंत असला पाहिजे. तो कोण हे कळल्या शिवाय मी औषध देणार नाही. तुला खायला घालून आजारी पाडणारा औषधाचा खर्च देऊ शकणार नाहीं का?" वैद्य रागाने म्हणाला.

"सोनदेवच होते. त्यांच्या पदरी मी काम करीत होतो. पुष्कळ दिवसांनी भेटायला म्हणून गेलो होतो. समोर लाडू आणि जिलब्या आणून ठेवल्या. स्वतःला आवरू शकलो नाही आणि खाल्ले समोर ठेवले होते ते सारे." सोनदेव म्हणाला.

"मग झाले तर. पन्नास रुपये औषधाला मागितले आहेत म्हणून जाऊन सांग. तू येईपर्यंत औषध तयार करून ठेवतो." वैद्य म्हणाला.

"ते बरोबर नाही. त्यांनी खायला लाडू घातले आणि मी आधाशासारखे खाऊन

आजारी पडलो. त्यांनी केलेल्या उपकाराची फेड करण्या ऐवजी औषध पाण्यासाठी पैसे द्यायला सांगू का त्यांना? छे, छे! ते नाही, माझ्याकडून होणार." सोनदेव म्हणाला.

"तुझ्याकडून होणार नसेल तर मी जाऊन मागून घेईन. मला आत्तां सोनदेवाकडे जायचे पण आहे." असे सांगून वैद्याने कसली तरी पुडी सोनदेवाच्या तोंडात घातली व पाणी प्यायला सांगून "रोग बरा होईल, आता गेलास तरी चालेल." असे म्हणाला.

सोनदेवाचे तोंड एकदम भाजल्यासारखे झाले. डोळे बाहेर येतात की काय असे

वाटले. कानशिला उड्या मारू लागल्या. कानाला ऐकू येईनासे झाले. घाई घाईने आडवाटेने घरी निघाला. पण त्याला चालवेना. एका झाडाखाली अंमळ विश्रांती घेण्यासाठी पडून राहाला. पोळलेल्या जिभेला हळूहळू फुंकर घालू लागला.

तिकडे वैद्य हमरस्त्याने सोनदेवाच्या घरीं गेला. सोनदेव कोठेतरी बाहेर गेला असल्याचे घरच्या लोकांनी सांगितले. लवकरच परत येईल असा विचार करून वैद्य त्याची वाट पहात ओटीवर बसून राहाला.

काही वेळाने सोनदेव कसाबसा घरी येऊन पोचला. स्वतः त्याच्या आधी पोचावे म्हणून निघाला होता, परंतु वैद्यालाच आधी पोचलेला पाहून ओशाळल्यासारखे तोंड करून म्हणाला—"ओहो! तुम्ही इकडे कसे काय आलात?" आणि मोठ्या कष्टाने खुर्चीत अंग टाकले.

वैद्य म्हणाला—"या खेपेस मी तुम्हांला पाहिले तेव्हांच मला संशय आला होता. कारण तुम्हांला या खेपेस जो आजार झाला होता तो मेहनत मजुरी करणाऱ्या गरिबांस होत नसतो. बैठकीत बसून दोन वेळ चुक्का झोडणारालाच होतो. तुम्ही डोळ्याच्या आजारासाठी म्हणून आलात तेव्हां मी तुम्हांला खरोखरीच गरीब समजून गरिबांना साजेलसे औषध दिले होते. त्या औषधात चव न ढव. पण तुमच्यासारख्यांना एकाहून एक रुचकर औषधे-पेये, लेह्ये, चाटणे वगैरे नाहीत का? या अजीर्णाला-सुद्धा चांगली औषधे आहेत. पैशाकडे पाहू नका. देवादिकांना मिळणार नाहीत अशी औषधे आहेत. गोड रोगाला गोड रुचकर औषधेच लागतात."

वैद्याने सोनदेवाला चांगले औषध देऊन त्याच्याकडून जरूर तेवढे पैसे वसूल केले.

गाईचा पाडा

एका गावी दयानिधी नांवाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याच्याकडे शेती-बेताचीच होती व एकच एक गाय होती.

ऐन उन्हाळ्यात दुपारच्या वेळी एक जण दयानिधीच्या घरासमोर उभा राहून म्हणाला—"पाणी प्यायला हवे आहे. द्याल का?"

दयानिधीने घरात जाऊन पेलाभर ताक आणून त्याला प्यायला दिले आणि ऊन उतरे पर्यंत विश्रांती घेऊन पुढे जा असे त्या वाटसरूला म्हणाला.

नंतर दोघे इकडच्या तिकडच्या गप्पा मारीत काही वेळ बसले. बोलत असता दयानिधीची घरची स्थिती अगदी बेताची आहे हे त्या वाटसरूला कळले.

दयानिधी त्याला म्हणाला—"आमची गाय एका महिन्याने विईल. चांगली किंमत मिळाली तर विकून टाकावी म्हणतो.

त्या वाटसरूने गाय पाहिली व म्हणाला—"तुमची गाय चांगल्या जातीची दिसते आहे. अशी विकून नका टाकू. अशी सुलक्षणी गाय दारात असल्यावर तुम्हाला काय कमी? माझ्या मते विकू नका."

दयानिधीला त्या वाटसरूचा सल्ला पटला व त्याने गाय विकून टाकण्याचा विचार सोडला. एका महिन्याने गाय व्यायली. गाईला एक पाडा झाला. काही दिवसांनी ती गाय आजारी पडून मेली. तरी गाईला विकले नाही या बद्दल दयानिधी पश्चाताप करीत बसला नाही. वासराची काळजीपूर्वक जोपासना करू लागला.

एकदा दयानिधी घरात नसता पाडा दावे तोडून आनंदात नाचत बागडत संध्याकाळच्या सुमारास गावालगतच्या रानात शिरला. त्याला परत घरी कसे जायचे हे कळेना. आदल्या दिवशी रात्री राजवाड्यात

सौ. कमलाबाई सोनार

चोरी झाली. चोर चोरीचा माल घेऊन दिवसभर कोठे तरी लपून बसला होता. पाडा हरवला त्या दिवशी त्या रानात तो चोर आला. माल खांद्यावर घेऊन ओझे उचलून पळून जाणें त्याला अशक्य झाले.

त्याच वेळी त्याला दयानिधीचा पाडा समोर दिसला. त्याने चोरी करून आणलेल्या मालाचे ओझे पाड्याच्या पाठीवर बांधले. नंतर दावे धरून पाड्याला ओढू लागला. पाडा मोठ मोठ्याने हंबरू लागला.

तिकडे दयानिधी परत आला तेव्हां पाडा दावे तोडून पळून गेल्याचे त्याला कळले. म्हणून त्याच्या शोधार्थ तो आपल्या दोघा-तिघां शेजाऱ्यांना घेऊन व कंदील घेऊन निघाला. पाडा हंबरू लागला त्याच सुमारास दयानिधी व त्याचे मित्र रानाच्या कडेला येऊन पोचले. दयानिधीने पाड्याचा आवाज ओळखला व मोठ्याने ओरडला– "तिकडे आहेस का? आलो."

चोराने तो आवाज ऐकला व दुरून तीन चार दिवे पाहिले. म्हणून तो पाड्याच्या पाठीवरचा माल सोडून उचलून नेण्याचा विचार सोडून पळून गेला.

दयानिधी व त्याचे साथी पाडा उभा होता तेथे आले. त्याच्या पाठीवर कोणीतरी काही तरी बांधले आहे हे पाहिले व त्यांना आश्चर्य पण वाटले. पण त्यांनी काय आहे ते तेथे पाहिले नाही. पाड्याला घरी घेऊन आल्यावर त्यांनी पाठीवरचे ओझे सोडून पाहिले तर त्यांत राजाच्या घरात शोभतील अशा वस्तू होत्या.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी दयानिधीने त्या सर्व वस्तू नेऊन राजाकडे पोचत्या केल्या व त्या त्याला कशा मिळाल्या हे सांगितले. राजाने खूष होऊन त्याला व त्याच्या साथी शेजाऱ्यांना इनाम दिले आणि वासराच्या चाऱ्यासाठी चार एकर जमीन दयानिधीच्या नावे लिहून दिली.

कृष्णाने आरंभिलेला यज्ञ संपला. सहस्रावधी ब्राह्मणांना दानधर्म करण्यात आला. कृष्णाने अर्जुन, सात्यकी वगैरे पन्नास जणांना आपल्या पंक्तीला जेवायला बसविले आणि त्यांना मोठी मेजवानी दिली. नंतर सर्व सभागृहात जमा झाले. गप्पागोष्टी चालू असता अर्जुन म्हणाला– "कृष्णा! आम्हांला ब्राह्मणाची मुले कशी गेली? कोणी त्यांना उचलून नेले आणि कोठे लपवून ठेवले, हे नाही कळले."

"या सर्व सृष्टीला मूळ कारण असा जो परमेश्वर त्याला मला भेटावयाचे होते. ब्राह्मणाचे काम आहे तेव्हां मी दुर्लक्ष करणार नाही असे वाटून त्याने माया करून ब्राह्मणाच्या मुलांना अदृश्य केले. त्याची इच्छा पुरी व्हावी म्हणून मला समुद्राचे दोन भाग पाडून आणि डोंगर ओलांडून पलीकडे जावे लागले." कृष्ण म्हणाला.

नंतर अर्जुन हस्तिनापुरीला परतला. धर्मराजाला त्याने द्वारकापुरीला घडलेले सर्व वृत्त सांगितले. ते ऐकून धर्मराजाला फार आनंद झाला.

एकदां रुक्मिणी कृष्णाला एकांतात बसून बोलत असता म्हणाली– "मला प्रद्युम्न वगैरे रूपवान व पराक्रमी मुले झाली. परंतु संतान प्राप्तीची इच्छा अजून पूर्ण झाली नाही. आणखी एक मुलगा व्हावा असे वाटते."

कृष्ण म्हणाला– "ठीक! शंकराला प्रसन्न करून तुला आणखी एक मुलगा व्हावा

२२. कृष्णाची कैलास यात्रा

अशी प्रार्थना करतो. तपश्चर्या केल्याने इच्छिलेले अवश्य मिळते. मी हिमालय पर्वत चढून शंकराच्या दर्शनाला जातो. वाटेत बदरी वनात जाऊन तेथील ऋषी मुनींना पण सहजी भेटता येईल. तरमग मी कैलासयात्रेला निघतो."

दुसऱ्या दिवशी सकाळी कृष्णाने राज्यसभा बोलाविली आणि बलराम, सात्यकी, उग्रसेन, कृतवर्मा, उद्धव व इतर प्रमुख यादवांना बोलावणे पाठविले. थोड्या वेळाने सर्व सभेला हजर झाले. कृष्ण सर्वांना संबोधन करून म्हणाला–

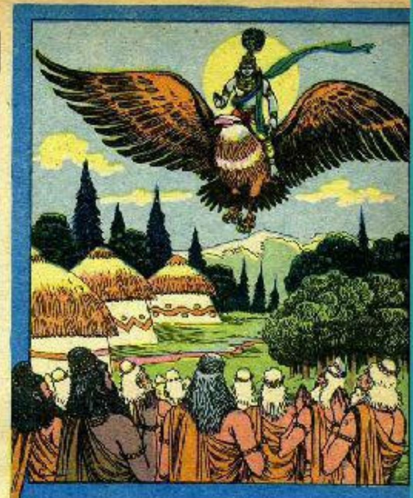
"मी माझ्या सर्व शत्रूंचा संहार केला. परंतु अजून एक शत्रू उरला आहे. तो सामान्य शत्रू नव्हे. महा पराक्रमी व शूर आहे. त्याचे नाव पौंड्र असे आहे. त्याला माझा फार हेवा वाटतो. त्याचे थोडे भय वाटते. त्याला ठार केल्या शिवाय मी सर्व शत्रूंना जिंकले असे म्हणता येणार नाही. मला आतां कैलास यात्रेला जावे लागत आहे. मी गेल्या बरोबर पौंड्र आपल्या राज्यावर चालून येईल. सर्व पृथ्वीवरच्या यादवांचा संहार करावा असे त्याच्या मनात आहे. म्हणून मी येईपर्यंत तुम्ही सर्वांनी डोळ्यात तेल घालून आपल्या राज्याचे रक्षण केले पाहिजे. नगराच्या सर्व द्वारांचे उत्तम प्रकारे रक्षण करा. परवानगी शिवाय कोणाला आत येऊ देऊ नका किंवा बाहेर जाऊ देऊ नका. आपले चतुरंग सैन्य सतत सुसज्ज ठेवा. शस्त्रास्त्रे तयार ठेवा. सर्व बाजूला लक्ष ठेवून नगराचे रक्षण करा."

नंतर सात्यकीला जवळ बोलावून कृष्ण म्हणाला–"या नगराच्या रक्षणाचा मुख्य भार मी तुझ्यावर टाकीत आहे. यादवांचे सर्व ऐश्वर्य व वैभव मी तुझ्यावर सोडून जात आहे.

"कृष्णा, तुझी आज्ञा व बलरामासारखा पाठिराखा असल्यावर मी करू शकणार नाही असे काय आहे. पौंड्रच काय, स्वतः इंद्रदेखील अष्ट दिक्पालकांना बरोबर घेऊन युद्धाला आला तरी मी त्याची फिकीर करणार नाही." सात्यकी म्हणाला.

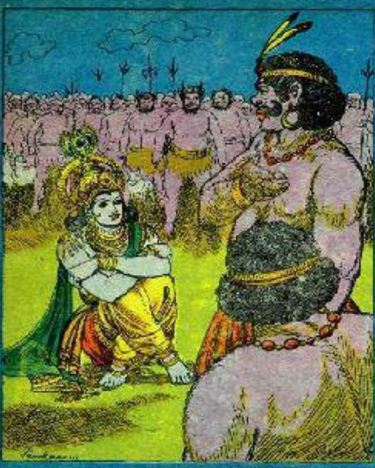
कृष्ण उद्धवाला जवळ बोलावून म्हणाला– "गुरुवर्य, सख्या मित्रवर्या! बृहस्पतितुल्य तुझी बुद्धि, मी तुला काय समजावून सांगणार? तू पराक्रमी यादव वीरांचे मार्गदर्शन कर." अशा तऱ्हेने कृष्णाने एका मागून एक बलराम, उग्रसेन वगैरे यादव वीरांना जवळ बोलावून सर्वांनी एक जुटीने राहून कोणी काय करावे हे समजावून सांगितले. नंतर गरुडाचे स्मरण करतांच गरुड हजर झाला. त्याच्यावर बसून म्हणाला–"मला कैलास लोकी शंकराच्या दर्शनाला जावयाचे आहे, घेऊन चल." गरुड आकाशात उडाला आणि ईशान्य दिशेला जाऊ लागला.

काही वेळाने बदरीवन आकाशातून दिसू लागले. कृष्णाने सांगितल्यावर गरुड बदरीवनात उतरला. तेथील ऋषी व मुनी कृष्णाला पाहून त्याला सामोरे गेले. त्या दिवशी कृष्णाने त्यांचे आतिथ्य स्वीकारले.

रात्री कृष्ण बदरीवनातच झोपला. दोन प्रहर रात्र उलटल्यावर कृष्णाला वाटले की उघड्या हवेवर फिरून यावे. म्हणून तो बराच वेळ हिंडला फिरला. एका रम्य जागी थांबून स्वस्तिकासन करून बसला. क्षणार्धात तो समाधी धरून योगमुद्रेत मग्न झाला.

त्याच वेळी सहस्रावधी भुते जनावरांना हाकलीत त्या बाजूला आली. घंटाकर्ण नांवाचा पिशाचाधिपती त्यांचा नायक होता. त्याच्या बरोबर त्याचा धाकटा भाऊ पण आला होता. कृष्ण समाधीस्थ बसला होता त्या जागी ती भुते आली

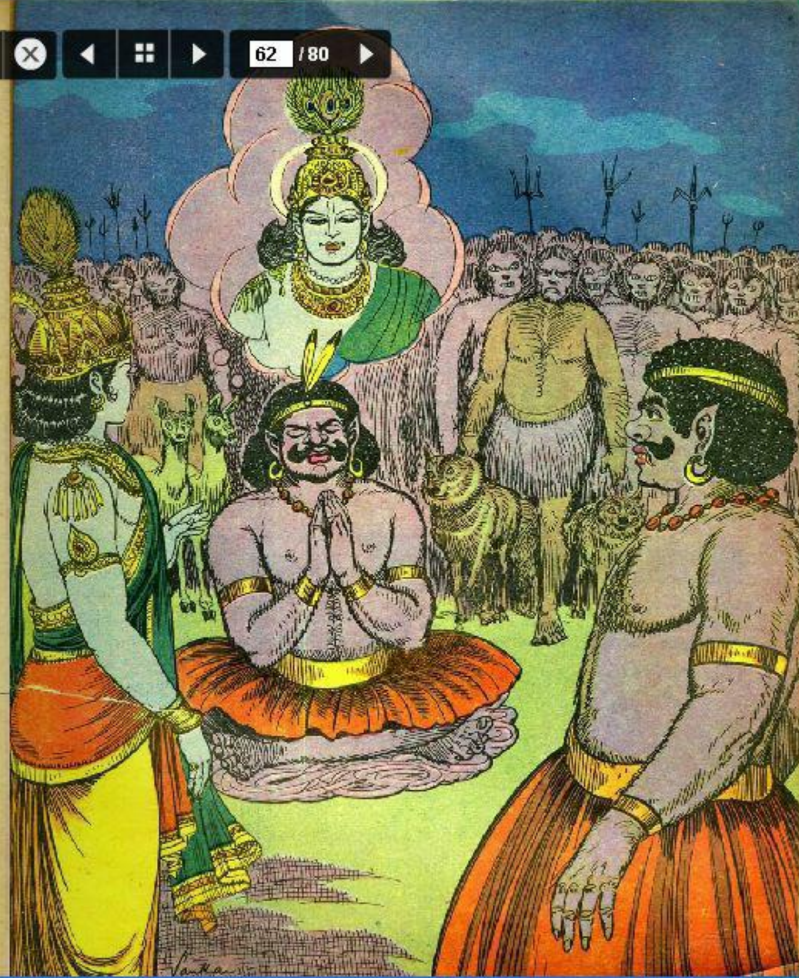

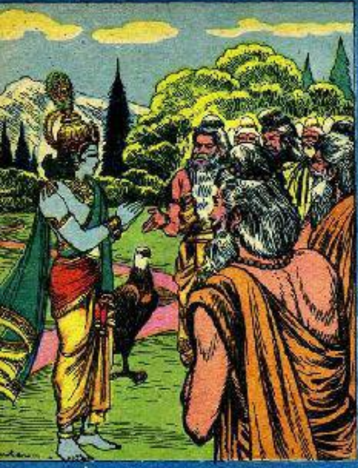
व कृष्णाला विचारू लागली–"कोण रे बुवा तू? दिसायला इतका सुंदर, या जंगलात या वेळी कसा काय आला आहेस?"

कृष्ण म्हणाला–"मी यादव वंशी एक क्षत्रीय आहे. दुष्टांचा संहार करणे व सज्जनांचे रक्षण करणे हे माझे काम आहे. कैलासपती श्री शंकराच्या दर्शनासाठी जात आहे. तुम्ही कोण? येथे ऋषी व मुनी राहतात. या बदरीवनात जीवहिंसा करता कामा नये. तुम्ही शिकार करण्यासाठी इकडे आला असाल तर ते मला खपायचे नाही."

घंटाकर्ण म्हणाला–"माझे नाव घंटाकर्ण. हा माझा धाकटा भाऊ. मी विष्णूचा भक्त आहे. हे सर्व माझे सैन्य आहे. मी कुबेराचा सेवक आहे. विष्णूच्या पूजेसाठीच आम्ही शिकार करतो. म्हणून या शिकारीला जीवहिंसा म्हणता येणार नाही. आणखी एक गोष्ट सांगतो. वसुदेवाचा मुलगा द्वारकाधीश आहे ना, त्यालाच मी आपले इष्ट दैवत मानतो. त्याच्या दर्शनासाठीच मी ससैन्य निघालो आहे."

नंतर तो कृष्णाजवळच आतडी पसरून खाली बसला आणि हात जोडून आपल्या इष्ट दैवताचे ध्यान करूं लागला. त्याचे ते ध्यान पाहून कृष्णाला फार आनंद झाला व आश्चर्य पण वाटले. हा आपला भक्त आहे आणि करतो आहे ती सर्व कामे भूत पिशाच्चांना शोभतील अशी आहेत. ध्यान धरून बसलेल्या घंटाकर्णाच्या ज्ञान चक्षूसमोर आपले रूप यावे अशी योगमाया कृष्णाने केली. त्याने डोळे उघडून पाहिले. त्याला ध्यानमग्न असतांना ज्याचे दर्शन घडले त्यालाच प्रत्यक्ष समोर पाहून तो आनंदातिरेकाने एकदम उठून उभा राहिला आणि त्याच आनंदात नाचू लागला. नाचत असता त्याच्या तोंडून हे शब्द येत होते–

"कृष्णाचे दर्शन घडले, विष्णूचे दर्शन घडले. नंतर त्याने अनेक प्रकारे कृष्णाचे स्तोत्र गान केले. नंतर त्याने त्याच्या त्रिशूळाला अडकवून ठेवलेले प्रेत काढले व आपल्या सुऱ्याने त्याचे दोन तुकडे करून म्हणाला–"हे एक पवित्र ब्राह्मणाचे प्रेत आहे. भक्तिपूर्वक अर्पण करीत आहे, स्वीकार कर."

ते पाहून कृष्णाला घृणा वाटली. तो घंटाकर्णाला म्हणाला–"हे पहा! माझ्या सारख्यांनी प्रेताला हात लावणे देखील बरोबर नाही. असली पूजा मला मुळीच आवडत नाही. सामान्य भूत पिशाच्चांना शोभणारी कामे तुझ्या सारख्या माझ्या थोर भक्तांना शोभत नाहीत. तू सदा माझे ध्यान करीत आलास म्हणून मी तुला परम लोकाची प्राप्ती देतो." असे म्हणत कृष्णाने घंटाकर्णाच्या देहाला स्पर्श केला. कृष्णाचा स्पर्श होताच, लोखंडाला पारस-चण्याचा स्पर्श होत जसे त्याचे सोने होते तसा घंटाकर्णाचे भयंकर रूप नाही से होऊन त्या जागी एक देवरूप दिसले.

थोड्या वेळाने रात्र संपली. सूर्योदय झाला कृष्णाने गंगास्नान केले. बदरीवनांतील मुनींना नमस्कार करून त्यांचा निरोप घेतला आणि गरुडवाहनावर बसून कैलास पर्वताच्या दिशेने प्रयाण केले. कैलास पर्वतावर कृष्णाने गुहा पाहिल्या. शंकराने आपल्या हाताने जी जी वस्तू निर्माणकरून ठेवली होती, ती प्रत्येक वस्तू पाहून त्याला आनंद झाला.

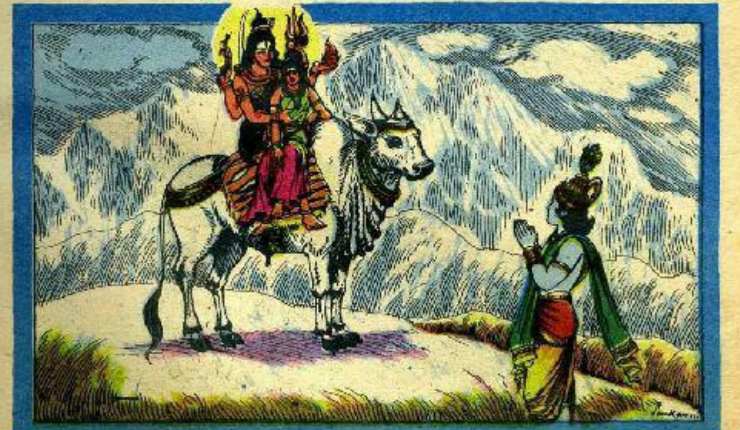
तो मानस सरोवराच्या उत्तर तीरावर उतरला. तेथील ऋषी मुनीना भेटून त्याने तेथेच बारा वर्षे तपश्चर्या करण्याचा निश्चय केला. फाल्गुन महिन्याच्या प्रारंभी दीक्षा घेऊन, फक्त कंदमुळे खाऊन बारावर्षे तपश्चर्या केली. बारा वर्षे पूर्ण झाल्यावर इंद्र इतर देवांसह कृष्णाच्या दर्शनाला आला. कोणत्या उद्देश्याने कृष्णाने ती तपश्चर्या केली हे त्याला कळले नाही.

दुसऱ्या दिवशी वृषभवाहनावर बसून पार्वतीसह शंकर तेथे आला. त्याच्या पाठोपाठ पुष्पक विमानांत बसून कुबेर आणि आपापल्यावर वाहनांवर बसून गणेश व षण्मुख कुमारस्वामी आले त्यांच्यापुढे आपापले शस्त्रास्त्र धारण करून नंदी, भृंगी, महाकाळ व भूतगण आले ते सर्व गात व नृत्य करीत येत होते

कृष्णाला दुरून पाहूनच शंकर पार्वती वृषभ वाहनावरून खाली उतरले. कृष्ण सुद्धा शंकराला पाहून उठला व पुढे येऊन श्रद्धा पूर्वक नमस्कार करून समोर उभा राहिला. तेथे आलेल्या सर्व देवादिकांना अनायासे शिवकेशवांचे एकत्र दर्शन घडल्याचा पुण्य लाभ झाला.

कृष्णाने शंकरासमोर साष्टांग नमस्कार केला व त्याचे स्तोत्रगान केले. शंकराला परमानंद झाला. तो कृष्णाचा हात आपल्या हातात घेऊन म्हणाला–

"कृष्णा, या पूर्वीच तू तपश्चर्या करून एक वर प्राप्त केला आहेस व तुला पुत्र प्राप्ती झाली आहे. मी पूर्वी त्रेतायुगात शतशतं वर्षे एक संकल्प करून निष्ठापूर्वक तपश्चर्या केली होती. तेव्हां माझ्या सेवेला हिमालय

पर्वताने माझ्या बरोबर आलेल्या आपल्या मुलीला व तिच्या सखींना नेमले होते. मी देखील हिमालय पर्वताचा मान राखण्यासाठी त्यांची सेवा स्वीकारली. तेव्हां आम्ही दोघांनी प्रेमबद्ध व्हावे म्हणून इंद्राने कामदेवाला प्रोत्साहन दिले. मी समाधीस्थ असता, कामदेवाने माझ्यावर नेम धरला व समाधी सुटायच्या आधी माझ्या छातीवर मोहनास्त्र सोडले. माझ्या मनात त्यामुळे विकार झाला व मी त्याच वेळी डोळे उघडून पार्वतीकडे पाहिले. तिचा सर्व देह आनंदाने ओसंडून येत असलेला मला भासला. आपले चित्त असे चंचल कसे बरे झाले, मला कळेना. मी चारी बाजूला पाहिले. त्यावेळी मला कामदेव, माझ्यावर पुष्पबाण सोडण्यास सज्ज असलेला दिसला. अशा दुष्टाचा नाश कां करू नये, मनात येण्याची खोटी, माझा भाल नेत्र उघडला आणि त्यांतून अग्नि ज्वाळा येऊन कामदेवाकडे धांवू लागल्या. 'कामदेवावर राग दाखवू नये' असा आकाशातून देवादिक ओरडून सांगत असता अग्नि ज्वाळांनी कामदेवाला भस्म करून टाकले. नंतर ब्रह्मादिक देवांनी येऊन त्रिलोकाच्या हितासाठीच कामदेवाने हे धाडस केले होते, असे निवेदन केल्यावर ब्रह्मदेवाच्या सांगण्यावरून कामदेवाला तुझ्या पोटी जन्म घेण्यास परवानगी दिली. तोच प्रद्युम्न रूपे रुक्मिणीच्या पोटी तुझा प्रथम पुत्र होऊन जन्मला. तू आतां जी तपश्चर्या करीत आहेस त्याचे फळ तुला या पूर्वीच लाभले आहे.

नंतर शंकराने तेथे हजर असलेल्या सर्व ऋषी व मुनींना संबोधन करून कृष्ण हाच स्वतः नारायणाचा अवतार असल्याचे सांगितले आणि पार्वती, गणपती आदिकासह अंतर्धान पावला. कृष्ण देखील बदरीवनांत परत आला.

अरण्यपुराण

[२५]

मौवली जवळ येऊ न शकल्यामुळे श्वेतनाग मोठ्याने ओरडून म्हणाला—"ते मरण आहे, मरण!" आणि पुतळ्यांच्या चहू बाजूला वेटोळे करून बसला.

परत आपल्या अरण्यात सुखरूप परत येऊन पोचल्याबद्दल काबाला व मौवलीला पुनर्जन्म मिळाल्यासारखा आनंद झाला. उजाडल्यावर सूर्य प्रकाशात चकाकणारा अंकुशावरचा तांबडा खडा पाहून मौवली स्वतःशीच त्याचे कौतुक करू लागला. म्हणाला—"हा तर काळ्या वाघाच्या डोळ्यांहून जास्त चकाकतो आहे. पण तो लबाड नाग 'मृत्यू' 'मृत्यू' असे कां बरे ओरडत होता?"

"तू त्याला सुऱ्याने ठार केले नाहीस हाच विचार माझ्या मनात घोळत होता! चल आपण, शिकारीला जाऊ या. येतोस का?" काबाने विचारले.

"नाही, हा अंकुश काळ्या वाघाला दाखवला पाहिजे व नंतर शिकारीचे पाहू!" असे म्हणत मौवली पळत निघाला. मधून मधून वाकून तो आपल्या हातातला अंकुश पहात होता. तो येऊन पोचला त्यावेळी काळा वाघ पोटभर खाऊन व पाणी पीत असलेला दिसला. मौवलीने जे जे घडले वर्णन करून सांगितले. काळा वाघ सर्व शांतपणे ऐकत होता. पण श्वेत नागाने शेवटी जे सांगितले ते बरोबर आहे असे तो म्हणाला तेव्हां मौवलीने त्याला विचारले—"तरमग श्वेतनाग म्हणाला ते सर्व खरे आहे म्हणातोस?"

"अरे धाकल्या! मी उदयपूरच्या राजाच्या पिंजऱ्यात पडलो होतो. मनुष्य जातीचा स्वभाव मी चांगला ओळखतो. त्या तांबड्या दगडासाठी एका रात्रीत

तीन तीन जणांना ठार करणारे कित्येक सापडतील."

"मनुष्याची जात ठार करण्यात पटाईत आहे, हे मी सुद्धा पाहिलेले आहे. पण हा तांबडा दगड खायला उपयोगी पडत नाही. मग याच्यासाठी एवढे हत्याकांड कशाला?" मौवलीने आश्चर्य करीत विचारले.

"मौवली, जा, तू जाऊन झोप काढ. मनुष्यच ना तू. पण काय उपयोग?" काळा वाघ झोपण्याच्या तयारीत म्हणाला.

या वस्तूचा काय रे उपयोग, सांग ना!" मौवली काळ्या वाघाला म्हणाला.

"मनुष्य हत्तीच्या गंडस्थळावर हे मारून त्यातून रक्त काढण्यासाठी याचा उपयोग करतो. नखे, शिंगे किंवा अणकुचीदार दात नसलेला मनुष्य हेच काय याच्याहून जास्त भयंकर वस्तू तयार करतो." काळा वाघ म्हणाला.

"छी:! छी:! मनष्य जातीतल्या प्रत्येकाला रक्तपात करणेच काय ते सुचते. हे मला पूर्वी माहीत असते तर मी ही वस्तु घेऊन आलोच नसतो." असे म्हणत मौवलीने अंकुश दूर फेकून दिला. तो दूर तीस चाळीस हातावर जाऊन पडला. मौवली गवतावर पडलेल्या दवाऱ्या पाण्याने हात धुवीत म्हणाला–"सुटलो, त्या कुलक्षणी वस्तुच्या तावडीतून. तो लबाड नाग 'तू मरशील' म्हणाला."

"रात्रभर शिकार करून दिवसभर गप्पा मारत राहणे मला नाही जमणार. मी झोपतो आता!" काळा वाघ म्हणाला.

मौवलीने एक चांगलेसे झाड पाहिले व त्यावर चढून वेलांचा जणु एक पाळणा करून त्यात आडवा झाला त्याला त्या तांबड्या दगडाचे स्वप्न पडले. झोप मोडली तेव्हां चहूकडे घनदाट काळोख पडला होता. माकडे झाडावर बसून गलका करीत होती.

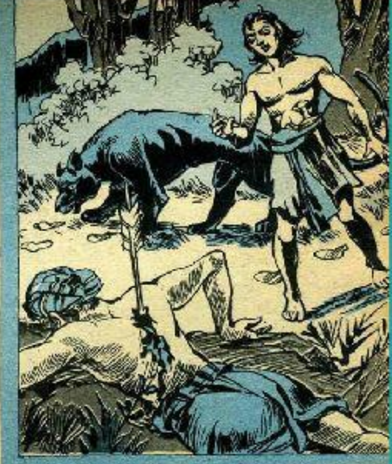
ती वस्तु एकदा पाहून येऊ या, असा विचार करून मौवली खाली उतरला. काळ्या वाघाची झोप केव्हांच मोडली होती व तो आपली भूक शांत करण्याच्या खटपटीत होता. "ती विचित्र वस्तू काय झाली रे?" मौवलीने विचारले.

"कोणीतरी मनुष्य उचलून घेऊन गेला. ह्या पहा त्याच्या पावलांच्या खुणा." काळा वाघ म्हणाला.

"तो लबाड नाग म्हणाला ते खरे असेल तर तो मनुष्य मरणार. आपण पावलांच्या अनुरोधाने चल त्याचा माग काढीत जाऊ." मौवली म्हणाला.

पहिल्याने पोटभर खाऊन घेऊ, ये." काळा वाघ म्हणाला.

त्यांना लवकरच एक शिकार सांपडली. दोघांनी पोटभर खाऊन घेतले व ओढ्याचे पाणी पिऊन पावलांच्या खुणा पहात त्या माणसाच्या शोधार्थ दोघे निघाले. ह्या पावलांच्या खुणावरून त्यांना कळले की तो मनुष्य काही अंतर हळू हळू गेला व नंतर धावत पळत जात एकदम बाजूला वळला. पावलांच्या खुणा जेथवर गेल्या होत्या तेथवर आणखी एकाच्या पावलांच्या खुणा येऊन पोचलेल्या दिसल्या. ती

पावले लहान होती व बोटे खोल जमिनीत रुतलेली होती. ती पावले शिकाऱ्याची असावीत असे मौवलीला वाटले. मौवली लहान पावलांच्या खुणां-मागून व काळा वाघ मोठ्या पावलांच्या खुणांमागून जाऊ लागला. त्यांना त्यां पावलांवरून जे जे कळले ते ओरडून आपल्या साथ्याला सांगत गेले.

शेवटी दोन्ही खुणा एक झाल्या. तेथे एका गावकऱ्याचे प्रेत पडलेले होते. त्याच्या छातीला लागलेला शिकाऱ्याचा बाण दिसत होता. "एक जण मेला. पण ती वस्तू कोठे आहे?" मौवलीने विचारले.

"शिकारी घेऊन गेला." म्हणत काळा वाघ लहान पावलां मागोमाग जाऊ लागला. एका गुहेच्या तोंडापासून थोड्या अंतरावर त्याला शिकाऱ्याचे प्रेत दिसले. 'दुसरा पण मेला.' वहाणा घालून चालणाऱ्या चौघा जणांच्या पावलांच्या खुणा दिसत होत्या.

आतां त्यापुढे जावेसे मौवलीला वाटले नाही. पण काळा वाघ म्हणाला–"मागे फिरणे शूर शिकाऱ्याला शोभत नाही."

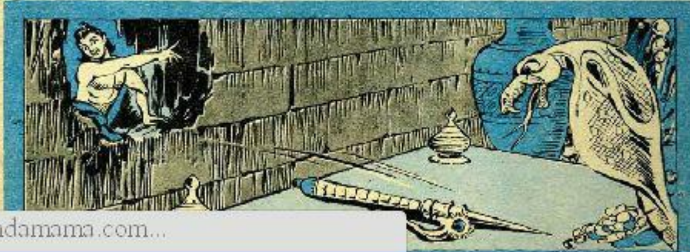
त्या चार जणांच्या पावलांच्या अनुरोधाने सुमारे एक तास चालल्यावर काळ्या वाघाला धुराचा वास आला. त्याच जागी झाडीत काळ्या वाघाला आणखी एक प्रेत दिसले. "याला कोणी मारले? शिकारी मेला तसाच हा मेला असावा."

आणखी अर्धा मैल चालून गेल्यावर त्यांना आणखी तीन प्रेते दिसली. कोणाच्या अंगावर जखम नव्हती. "हे कसे काय मेले असावेत?" मौवलीने विचारले.

"विषाने!" काळा वाघ म्हणाला. ह्यांच्या हाती मेलेला तो सैंपाकी होता. त्याने मरण्यापूर्वीच इतर तिघांच्या जेवणांत विष घालून ठेवले होते. अंकुश बाजूला पडला आहे, पहा.

'आपण तो अंकुश त्या पडक्या गांवातून घेऊन आलो, ही चूक झाली,' मौवली पश्चात्ताप करीत मनात म्हणाला. त्याने तो अंकुश एका जागी पुरून ठेवला. नंतर एका रात्री तो श्वेत नाग रहात होता त्या भुयारांत त्याने तो गुपचुप नेऊन टाकला आणि ओरडून म्हणाला– "हे नागपितामहा! एकाद्या चांगल्या तरुण सापाला मदतीला घेऊन राजाने मागे सोडलेले हे वैभव सुरक्षित ठेवण्यासाठी तजवीज कर आणि आंत शिरणारा जिवंत बाहेर पोचणार नाही याची काळजी वाहात रहा."

"ओहो! परत आलास वाटते. तूंच म्हणून वांचलास. पण तू वांचलास कसा? काय पण आश्चर्य!" श्वेत नाग म्हणाला.

७९. विंता पर्वताच्या रांगा

आस्ट्रेलियाच्या मधोमध मकर रेखा आहे. तेथेच मॅकडोनल पर्वताच्या विचित्र रांगा आहेत हा झिजून घासून गेलेला पर्वत आहे. यांची लांबी २५० मैल आहे.

